

DE PLAATS VAN DE MORAAIWETENSCHAP IN DE UNIVERSITEIT VAN MORGEN¹

Jaap Kruithof

Bij de oprichting van de afdeling moraalwetenschappen is het nuttig zich te bezinnen over de plaats van deze sectie in het geheel van de universiteit. Het is mijn bedoeling hier te handelen over de taak van de nieuwe opleiding in de universiteit, zoals die in de toekomst zou moeten worden. Aldus stellen zich drie vragen: wat dient de universiteit van morgen te zijn? Wat moet de moraalwetenschappelijke opleiding zijn? Welke betekenis heeft de afdeling moraalwetenschappen voor de universiteit?

1. De universiteit van morgen

Om de vraag te beantwoorden wat in ons land de universiteit van morgen zijn moet, dienen we te onderzoeken welke functies de universiteit heeft en welke structurele kenmerken zij dienvolgens moet bezitten om deze functies te kunnen vervullen.

1.1. *Functionele vereisten*

Een universiteit bezit vier maatschappelijke functies:

A. Een wetenschappelijke functie: zij is een centrum van zuiver wetenschappelijk onderzoek. Dit onderzoek, dat betrekking heeft op het gehele gebied van de natuur, de maatschappij, de cultuur en de menselijke persoonlijkheid, is slechts ingegeven door het streven naar objectieve waarheid. De universiteit heeft de opdracht het belangeloze inzicht maximaal te ontwikkelen. Om deze functie te vervullen, moet zij in haar schoot documentatie- en studiecentra oprichten en jongeren tot bekwame wetenschappelijke onderzoekers vormen.

B. Een beleidsfunctie: de universiteit is een centrum van toegepast en pragmatisch onderzoek met het oog op het treffen van maatregelen ter oplossing van actuele maatschappelijke problemen. Dit beleid strekt zich uit over menigvuldige terreinen, het betreft biologische, technische, economische, sociale, politieke, artistieke en culturele gebieden. Tot deze functie behoren een aantal subtaken van informerende, kritiserende, adviserende, controlerende en planifiërende aard.

C. Een pedagogische functie: zij bereidt jongeren voor op beroepen buiten de universiteit om in de aanwezige en toekomstige maatschappelijke behoeften aan specialisten te voorzien. De samenleving heeft bevoegde deskundigen nodig die sociaal geadapteerd

¹ Ledeberg: Erasmus, Werken uitgegeven door het rectoraat van de Rijksuniversiteit te Gent, 13, 1965

zijn. Om aan die vraag te voldoen moet de universiteit jongeren vormen, die over gespecialiseerde kennis op hoog vlak beschikken (onderwijsfunctie) en tevens sociaalgericht zijn en een eigen persoonlijkheid bezitten (opvoedingsfunctie).

D. Een ideologische functie: de universiteit moet de verschillende politieke, religieuze en wereldbeschouwelijke standpunten in een geest van positieve openheid en verdraagzaamheid samenbrengen en met elkaar confronteren. Zij dient de bestaande opties dus niet te verdoezelen of te verzwijgen, maar moet ze op een objectieve, wetenschappelijke wijze benaderen, zonder zich in een eenzijdige visie op te sluiten.

De genoemde functies, van *onderzoekende* (A), *voorlichtende, kritiserende, adviserende en planifiërende* (B), *onderwijzende, en opvoedende* (C), en *ideologisch confronterende* (D) aard, zijn alle van essentieel belang. Indien één van de vier verwaarloosd wordt, schiet de universiteit in haar taak te kort en is zij geen volwaardige, aan de moderne vereisten aangepaste instelling.

Deze taken zijn daarenboven *onderling met elkaar verbonden*. Een lacune in één van de vier sectoren heeft een nadelige weerslag op de andere activiteiten:

- a. indien het zuiver wetenschappelijk onderzoek veronachtzaamd wordt, ontbreekt de objectieve basis voor de beleidsactiviteiten en de pedagogische opleiding en dreigt het gevaar dat de ideologische confrontatie ontaardt in partijdige twisten;
- b. het verwaarlozen van het pragmatisch onderzoek kan, bij gebrek aan stimulans, leiden tot stagnatie in de wetenschappelijke studie of tot een kloof tussen wetenschap en maatschappelijke realiteit; het remt de vernieuwing in de beroepsvorming en versterkt de verzuiling op ideologisch gebied;
- c. indien de pedagogische opdracht niet behoorlijk vervuld wordt heeft dit een nadelige weerslag op de andere activiteiten omdat de jongeren in te gering aantal of op onvoldoende wijze voor de overblijvende taken voorbereid worden;
- d. tenslotte is de ideologische functie van wezenlijk belang voor het wetenschappelijk onderzoek om alle vormen van vooroordelen tegen te gaan, voor de beleidsfunctie om te beletten dat slechts maatregelen ten gunste van één ideologische groep zouden getroffen worden en voor de beroepsvorming om de jongeren adequaat voor te bereiden op hun latere taak in de pluri-ideologische maatschappij.

Naarmate de samenleving zich opwerkt tot een gevorderd industrieel peil, worden de vier functies van de universiteit belangrijker. Een maatschappij, die zich ontwikkelt, heeft immers:

- steeds meer basisonderzoek van puur wetenschappelijke aard nodig om haar technisch, economisch, sociaal en cultureel apparaat op gang te houden en uit te breiden. Verzwakking van deze activiteit leidt tot een toenemende afhankelijkheid van buitenlandse invloeden;
- zij dient bij het nemen van beslissingen steeds meer deskundig voorgelicht, bekritiseerd, geadviseerd en geleid te worden. Om haar eigen toekomst te kennen, te plannen en te beheersen heeft de samenleving de universiteit voortdurend sterker nodig;
- zij vraagt steeds talrijker en betere deskundigen in allerlei soorten beroepen om het meer complex wordende geheel van intermenselijke betrekkingen en verhoudingen te kunnen besturen en leiden naar een hoger niveau;

- zij heeft een doorbraak op ideologisch gebied nodig omdat de verzuiling economisch tot geldverspilling leidt, sociaal de intermenselijke agressiviteit bevordert en cultureel een harmonische ontplooiing onmogelijk maakt.

In hoeverre, moeten we nu vragen, worden de vier functies op dit ogenblik door onze universiteiten vervuld? Bij een onderzoek per functie stellen we vast dat:

A. Het *wetenschappelijk onderzoek* onvoldoende ontwikkeld is. Op diverse gebieden is een achterstand ten opzichte van het buitenland waar te nemen (bijv. voor de theoretische fysica, de topologie, de wiskundige economie, de sociologie, de sociale psychologie, de algemene linguïstiek, de filosofie). Het gevaar is niet denkbeeldig dat onze geleerden door deze achterstand op de duur zelfs moeilijkheden zullen ondervinden om de evolutie van de wetenschap eenvoudig bij te houden. Het volgen van de buitenlandse methoden en resultaten vergt immers inzicht en dit begrip veronderstelt eigen wetenschappelijk onderzoek. Een gebrek aan persoonlijke recherche verhindert op de duur ook de mogelijkheid van adequate overname van door anderen gevonden resultaten. De oorzaak van deze ongunstige situatie moet niet gezocht worden bij de individuele geleerden, ze ligt dieper. De toenemende achterstand is het gevolg van een gebrek aan welbewuste wetenschapspolitiek, aan grondige gecoördineerde en grootscheepse planning op hoog vlak, aan te geringe kredieten.

B. Ook het vervullen van de *beleidsfunctie* laat in vele sectoren te wensen over. Nemen we de samenwerking met de publieke instanties. Onze samenleving heeft te kampen met problemen inzake natuurbeleid, ruimtelijke ordening en culturele politiek, om slechts drie aspecten te noemen. Op geen van deze gebieden speelt de universiteit de rol die ze zou kunnen en moeten spelen. Een voorbeeld moge volstaan, dit van de onderwijspolitiek. Deze zou moeten gebaseerd zijn op bevoegde adviezen en plannen, die uitgaan van gespecialiseerde pedagogische universitaire instituten. Aan partiële hervormingen heeft het de laatste tijd niet ontbroken — ik denk aan het Normaalonderwijs — maar er ontbreekt een duidelijke, sociaal verantwoorde en wetenschappelijk gefundeerde visie betreffende de gewenste evolutie van het geheel van het hoger, middelbaar, lager en kleuteronderwijs. Wie bezit een inzicht in de objectieven op lange afstand, die moeten nagestreefd worden en de middelen die ons daarheen moeten voeren? De belangrijke hulp, die de universiteiten voor de oplossing van dit vraagstuk zouden moeten verlenen, wordt onvoldoende gesolliciteerd en gebruikt.

Ook hier kan men naar schuldigen zoeken. Maar het probleem is niet eenvoudig en de fout ligt niet bij enkelingen. De hoofdoorzaak is van structurele aard. Onze maatschappij beschikt over te weinig publieke economische, sociale en culturele gezagsorganen om de algemene evolutie daadwerkelijk te controleren en te oriënteren.

C. De *pedagogische* functie wordt eveneens op onvoldoende wijze vervuld. In talrijke sectoren is de beroepsvorming inadequaat. Het universitair onderwijs heeft behoefte aan ingrijpende hervormingen omdat ten eerste een aantal opleidingen ontbreken. Ik denk aan de deskundigen inzake algemene wetenschapspolitiek, kernenergie, cybernetica, administratie en planeconomie op hoog vlak, ruimtelijke ordening, culturologie. Deze en andere studierichtingen dienen dringend opgericht te worden. De hervormingen zijn ten tweede nodig omdat talrijke opleidingen verouderd zijn. Zij zijn verstart bij gebrek aan contact met de levende wetenschap en de evoluerende maatschappelijke

realiteit. De jongere wiskundigen horen te weinig over moderne algebra en topologie. In de filosofische vorming ontbreekt de mathematische, economische en sociologische initiatie, terwijl aan de studie van Latijnse en Griekse teksten een zeer groot belang wordt gehecht. In de opleiding van historici, die inzicht moeten hebben in de dynamiek van socio-economico-culturele gehelen uit het verleden, ontbreken de leergangen in de economie, de sociologie en de culturologie. De toekomstige biologen krijgen geen cursus cybernetica of grondige statistiek en de psychologen moeten het zonder een diepgaande studie van de sociologie en de informatietheorie stellen. De filologen bestuderen Grieks-Latijnse of Middeleeuwse instellingen, maar hebben geen cursus in de linguïstiek als zodanig. Men zou dergelijke voorbeelden kunnen vermenigvuldigen: in bijna alle universitaire faculteiten is er een zekere stagnatie merkbaar.

In de voorbereiding tot de wetenschappelijke recherche en de maatschappelijke beroepen stellen we een gelijkaardige evolutie vast. De specialist van morgen moet enerzijds in een minimum van tijd de in zijn discipline bereikte resultaten kunnen opnemen en verwerken. Hij moet anderzijds tegelijkertijd de nodige plasticiteit en mobiliteit bezitten om datgene, wat in andere disciplines gevonden werd te kunnen overnemen en toepassen. Hij moet gespecialiseerd zijn ten aanzien van het verleden, maar zich open en dynamisch opstellen ten opzichte van de toekomst. Wetenschap en maatschappij hebben deskundigen nodig die zich snel aanpassen en verworvenheden op één gebied kunnen invoeren en toepassen op een ander terrein. Door de toenemende mobiliteit der beroepen is niet de parate kennis, maar de deskundige aanpak van decisief belang geworden. Misschien stelt deze opgave zich vandaag vooral voor de topfuncties, maar in de toekomst zal eenzelfde mobiliteit ook geëist worden van degenen, die zich op een lager niveau bewegen. Het is vrijwel zeker dat de dynamiek van de wetenschap en de maatschappelijke ontwikkeling zal moeten leiden tot een nieuw soort onderwijs dat minder aandacht schenkt aan vast bepaalde inhouden, geheugenvakken — de zo gewaardeerde encyclopedische kennis die met moderne technieken snel kan opgezocht worden en daarom niet onmiddellijk in het geheugen moet aanwezig zijn — dan aan formele technieken, onderzoekingsmethoden. Ons onderwijs moet daarom veranderd worden in een meer soepel en dynamisch onderricht. Geen starre elementen, delen van de absolute wetenschappelijke waarheid, zoals men die vroeger dacht te bezitten, moeten overgedragen worden, maar partiële, voorlopige en te corrigeren benaderingswijzen.

D. Hoewel de wereldbeschouwelijke confrontatie dringend nodig is, gezien het pluri-ideologisch karakter van onze samenleving, wordt de *ideologische* functie door de bestaande universiteiten in ons land verwaarloosd. Geen enkele hogere onderwijsinstelling vervult die taak op bevredigende wijze. De universiteiten van Leuven en Brussel zijn ideologisch geëngageerd en daardoor zo georganiseerd dat in hun schoot een dagelijkse, onpartijdige en democratische confrontatie moeilijk mogelijk is. In de twee rijksuniversiteiten, die zich van hun superioriteit in dit opzicht te weinig bewust zijn, wordt de innerlijke verdeeldheid niet geopenbaard, maar verborgen gehouden. De ideologische tegenstellingen worden er zoveel mogelijk op de achtergrond geschoven. Informele contacten hebben wel plaats buiten het universitaire kader in studentenverenigingen en private gespreksgroepen, maar het is een vreemd feit dat wetenschapsmensen deze middens moeten opzoeken om zich wereldbeschouwelijk tegenover elkaar te verantwoorden. Deze toestand bevordert het wederzijds wantrou-

wen, de verdachtmakingen. Nog altijd is in Vlaanderen de open ideologische confrontatie in zekere mate taboe. Sommigen beweren dat het nodig is de jeugd tot en met de universiteit in één enkele wereldbeschouwelijke richting op te voeden. Zij menen dat contacten met andersdenkenden tot een strikt minimum moeten beperkt worden. De wetenschappelijke waarde van deze optie is echter betwistbaar. Indien men zelfs de universitaire elite van jongeren de kans niet geeft te leven en te studeren met andersdenkenden, rijst de vraag aan wie dit voorrecht dan wel gegund zou mogen worden.

Indien we vervolgens, na het onderzoek per functie, de bestaande verhoudingen tussen de genoemde functies ontleden, stellen we vast dat onze universiteiten tot dusver geen evenwicht tussen de vier soorten activiteiten hebben weten tot stand te brengen. Het accent valt onder invloed van praktische noodzakelijkheden op de pedagogische werkzaamheden ten nadele van de drie andere functies. De beste wetenschappelijke elementen worden voor het professoraat uitgekozen en zijn dan voor de rest van hun leven vaak verplicht vele uren onderwijs te geven. Sommigen bezitten organisatorische talenten en wijden zich hoofdzakelijk aan een loopbaan van administrator. Slechts enkelen slagen erin hun wetenschappelijke arbeid voort te zetten. Vele goede geleerden moeten zoveel tijd besteden aan commissievergaderingen en beroepsvorming van jongeren dat zij geen persoonlijk onderzoek meer kunnen verrichten. Aan deze toestand ligt een verkeerde valorisatie van de functies ten grondslag. Het gevolg is dat de door de wetenschap bereikte resultaten te langzaam opgenomen worden in de universitaire leergangen, dat de kloof tussen onderzoek en onderwijs vergroot, dat de beleidsfunctie verwaarloosd wordt en dat de ideologische verzuiling voortduurt. Aan deze nadelige evolutie (in de richting van de opvatting dat de universiteit alleen een hogere vakschool zou moeten zijn) kan slechts een einde gesteld worden door een radicale beperking van de leeropdracht van de hoogleraren en door een snelle en omvangrijke uitbreiding van het onderwijzend en wetenschappelijk personeel van de universiteit.

1.2. *Structurele vereisten*

Om de haar eigen functies te vervullen moet de universiteit vier structurele kenmerken bezitten:

A. Zij moet een *eenheid* vormen, een samenhangend geheel zijn. Dit uniteitskarakter dient gekoppeld te worden aan de even noodzakelijke kenmerken van differentiatie en relatieve zelfstandigheid. In een universiteit worden vele wetenschappelijke disciplines beoefend en talrijke opleidingen gegeven. Aan deze deelactiviteiten die volgens de behoeften gedifferentieerd en gespecialiseerd zijn, moet een relatieve zelfstandigheid toegekend worden, zonder dat de eenheid van de gehele universitaire onderneming telooft. Coördinatie is derhalve vereist in de organisatie van de werkzaamheden, allereerst binnen het gebied van de afzonderlijke functies, d.w.z. van het wetenschappelijk onderzoek (planning van de onderzoeken, uitwisseling van resultaten en methoden), de beleidsactiviteiten, de beroepsvorming en de ideologische confrontatie. Op laatstgenoemd terrein is de unificatie mogelijk door het gemeenschappelijk streven naar maatschappelijke vooruitgang en het opstellen van algemeen aanvaardbare wetenschappelijke stellingnamen. Coördinatie is in de tweede plaats nodig met betrekking tot

een evenwichtige verhouding tussen de vier functies om te vermijden dat, o. a. inzake krediet- en personeelsverdeling, de ene ten koste van de andere zou vervuld worden. Bezit onze universiteit dit eenheidskarakter? Er bestaan verticale en horizontale bindingen. Verticale organisatievormen treffen we aan in de verschillende opleidingen, soms tegelijkertijd een bepaalde wetenschappelijke discipline betreffend, gaande van de kandidatuur en licentie tot het doctoraat en het aggregaat hoger onderwijs. Deze studierichtingen zijn ondergebracht in secties, die zich binnen een faculteit bevinden, of in scholen en instituten, die van een faculteit afhangen. De professoren, werkleiders, repetitoren, assistenten, bedienden en studenten zijn aldus verticaal gegroepeerd. Horizontale organisatievormen zijn te vinden in coördinerende lichamen zoals de sectiebesturen, de faculteitsraden, de bestuursorganen van de scholen en instituten en op het hoogste vlak het rectoraat, de academierraad en de raad van beheer. Voor bepaalde categorieën zoals het administratief kader, het wetenschappelijk personeel en de studenten, zijn er bovendien beroepsverenigingen alsmede ideologische, politieke en syndicale organisaties.

Beantwoorden deze bindingen aan de noden van een moderne universiteit? Men kan het moeilijk beweren omdat

- er gebrek is aan interdisciplinaire interpenetratie, door de te grote versnippering van het wetenschappelijk puur en toegepast onderzoek over allerhande centra, die langs elkaar heen leven. Vele moderne wetenschappelijke problemen zijn echter zonder permanente samenwerking van geleerden uit verschillende disciplines niet vruchtbaar te benaderen, laat staan op te lossen. Hoe zou men het stedelijke verschijnsel kunnen begrijpen zonder de samenwerking in te roepen van geologen, geografen, historici, economen, sociologen en sociale psychologen? Hoe zou men de ruimtevaart kunnen voorbereiden zonder medewerking én van wiskundigen én van fysici, én van chemici, én van biologen én van psychologen? Het wetenschappelijk onderzoek moet niet alleen science-centred, maar ook problem-centred ingericht worden;
- tussen de menigvuldige studierichtingen ontbreekt regelmatig en vruchtbaar contact. Binnen deze richtingen is er van een hechte samenwerking tussen professoren, wetenschappelijke medewerkers en studenten slechts zelden sprake;
- tenslotte ontbreken de organisaties om de verschillende ideologische, religieuze en politieke groepen aan elkaar te binden. Nieuwe unificatievormen zijn dus vereist, enerzijds van verticale aard waar nieuwe onderzoekscentra en opleidingen per discipline dienen opgericht te worden, anderzijds met een horizontale structuur om interdisciplinaire, interfacultaire, interideologische en interprofessionele verbanden te leggen. Slechts door geïnstitutionaliseerde bindingen in die zin kan de universiteit tot een *universitas* uitgroeien.

B. De universiteit moet in ruime mate *autonoom* zijn, dit betekent dat zij voor haar specifieke activiteiten haar zelfstandigheid moet kunnen bewaren tegenover de politieke instanties (partijen) de religieuze krachten (kerken), de economische machten (grote bedrijven) en het staatsapparaat (regering, ministeries). Zij moet over de nodige middelen en bevoegdheden beschikken om haar eigen onderzoekscentra op te richten, er personeel voor aan te stellen en de te bestuderen problemen te bepalen. In verband met haar beleidsfunctie moet zij de gelegenheid krijgen zelfstandig informatie in te

winnen, ongehinderd kritieken uit te brengen, adviezen op te stellen en plannen uit te werken. Wat de beroepsvorming betreft, moet de universiteit autonoom nieuwe studierichtingen kunnen oprichten, bestaande leerprogramma's veranderen, onderwijzende en wetenschappelijke krachten benoemen, examenstelsels wijzigen. Voor de politieke en ideologische confrontatie moet zij los van elke externe druk initiatieven kunnen nemen om alle bestaande standpunten in een geest van objectieve verdraagzaamheid aan het woord te laten en de kans te geven zich te verantwoorden.

De autonomie als structurele karakteristiek van de universiteit sluit andere kenmerken zoals een bepaalde afhankelijkheid van en samenwerking met extra-universitaire instanties niet uit. Afhankelijkheid is niet te vermijden en tot op zekere hoogte nuttig. De universiteit kan zichzelf niet behelpen zonder financiële steun van de staat, die in ruil bepaalde opdrachten mag geven en een zekere controle moet behouden om de coördinatie van de onderwijspolitiek, de wetenschapsoriëntering en de beleidsactiviteiten op nationaal vlak te verwezenlijken. Met de maatschappij is een samenwerking nodig, bijv. inzake de studieoriëntering van de jongeren. Aan de ene kant moeten de maatschappelijke behoeften aan specialisten gedekt worden: de samenleving heeft mensen nodig, die de techniek ontwikkelen, de bedrijven leiden, zieken genezen, recht spreken, lesgeven, sociale verhoudingen besturen, de culturele politiek leiden. Aan de andere kant moet aan iedereen, die bekwaam is, de gelegenheid geboden worden zich aan de universiteit te vormen in de richting die hem het best past en een diploma te verwerven, zelfs als er geen plaatsen zijn. Het probleem is beide aspecten te combineren. Soms wordt er gefluisterd dat de hoeveelheid afgeleverde universitaire diploma's beïnvloed wordt door het aantal studenten (men is strenger als veel kandidaten zich aanbieden) en door de aanwezigheid van maatschappelijke uitwegen (men is strenger als er weinig plaatsen te begeven zijn). Het tegendeel is eerder waar: op dit gebied bestaan er nagenoeg geen afspraken; er is veeleer een gebrek aan onderling overleg en samenwerking. Een soepele beroepsoriëntering op nationaal vlak en de gehele studerende jeugd betreffend is nochtans gewenst. Het feit dat bij het vervullen van de vier functies een zekere afhankelijkheid, o.a. van de staat, en een samenwerking met extra-universitaire instanties geboden is, neemt niet weg dat de universiteit op het stuk van haar wetenschappelijke, ideologische, wereldbeschouwelijke, politieke en administratieve bedrijvigheid over een ruime autonomie en vrijheid dient te beschikken. Indien externe machten bij de benoemingen en de gang van het onderzoek te veel tussenkomen, kan zij haar taken niet efficiënt uitvoeren.

C. Om ieder van haar functies te vervullen, de wetenschappelijke verstarring en maatschappelijke stagnatie te vermijden of te doorbreken moet de universiteit *dynamisch, plastisch en auto-corrigerend* zijn zonder de continuïteit van haar bestaan in gevaar te brengen. Zij moet zichzelf kunnen vernieuwen en van deze mogelijkheid voortdurend gebruik maken. Zonder eenheid en autonomie, de twee vorige structurele karakteristieken, is dit niet mogelijk. Lichten we dit toe aan de hand van het voorbeeld van de universitaire opleiding in de menselijke wetenschappen te Gent. Dit onderwijs is ondergebracht in de faculteiten van de letteren en wijsbegeerte en van de rechten, alsmede in een aantal scholen gespecialiseerd in psychologie en pedagogie, Oosterse talen en geschiedenis, economie en handel, criminologie, sociale, bestuurlijke, diplomatieke en staatswetenschappen. Het kader is de laatste vijf en twintig jaar betrekkelijk weinig

veranderd, de verschillende wetenschappelijke disciplines en het maatschappelijke leven echter wel. Er dienen daarom een reeks aanpassingen te gebeuren. Welke hervormingen zijn als redelijk verantwoord en dringend noodzakelijk te beschouwen?

1. Inzake het *kader* is de indeling in twee faculteiten met enkele scholen en instituten daarrond verouderd en inefficiënt. Zij dateert uit de tijd toen de studie van de rechten, de filologie en de geschiedenis de hoofdbezigheid was van de specialisten in de menselijke wetenschappen. Sindsdien hebben echter andere wetenschappen zoals de culturologie, de sociologie, de economie en de psychologie een merkwaardige opgang gekend. In de huidige structuur komt dat niet genoeg tot uiting. Het geheel moet daarom gewijzigd worden

- ofwel in één faculteit menselijke wetenschappen met een groot aantal gelijkwaardige secties, die de verschillende disciplines en opleidingen zouden bundelen;
- ofwel in meerdere nieuwsoortige faculteiten, bijv. een eerste, die de wetenschappen van de kunst, de letteren en de taal zou omvatten, een tweede, die de sociologie, de economie, de psychologie, de archeologie, de etnologie, de rechtswetenschap, de criminologie, de politieke wetenschap en de administratieve wetenschap zou groeperen en een derde, die de synthetische disciplines, zoals de culturologie, de antropologie, de geschiedenis, de pedagogie en de filosofie zou bundelen en permanent contacten met de eerste twee faculteiten zou onderhouden.

2. Inzake de leerprogramma's dienen een aantal nieuwe opleidingen opgericht te worden (antropologie, culturologie, planologie, sociologie, psychiatrie² enz.) en de bestaande opleidingen vernieuwd te worden. Op welke wijze? Ten eerste door een aantal basisvakken aan alle studenten in de menselijke wetenschappen op te leggen zoals methodenleer van de menselijke wetenschappen, algemene culturologie en theoretische sociologie om aan het huidige overwicht van de literaire en historische benadering een einde te maken. Men kan stellen dat alle wetenschappen met wiskundige en statistische problemen te doen hebben, maar toch ontbreken in menigvuldige opleidingen deze basisvakken. Men kan zonder vooringenomenheid beweren dat alle menselijke wetenschappen met economische, sociologische en psychologische achtergronden te maken hebben en toch ontbreken deze initiaties in verschillende opleidingen. Daarom is het eisen van programmahervormingen niet ongefundeerd.

Een tweede, noodzakelijke hervorming inzake de leerprogramma's bestaat erin het aantal cursussen per jaar radicaal te verminderen. Niet acht tot twaalf, maar maximum vijf tot zes vakken zijn voldoende. In het actuele stelsel leren de studenten te veel van alles wat, na vier jaar een vak of 20 tot 30 en krijgen ze te weinig grondig en langdurig onderricht in de basisvakken.

3. Inzake het *pedagogisch* aspect van de opleiding zijn volgende maatregelen het overwegen waard³

² Er bestaat aan onze universiteit wel een specialisatie psychiatrie en een opleiding sociale wetenschappen maar deze zijn te weinig uitgebouwd om op psychiatrisch en sociologisch terrein hooggespecialiseerden te vormen.

³ Wat hier onder c en d gegeven wordt, geldt ook voor de andere faculteiten, scholen en instituten van de universiteit.

- het onderwijs moet gegeven worden aan groepen van maximum 25 personen. In sommige gevallen van algemene colleges kunnen misschien grotere groepen van 50 of 100 mensen behouden blijven, maar dan met behulp van één assistent per 25 personen. Om deze hervorming door te voeren moet het onderwijzend en wetenschappelijk personeel gevoelig uitgebreid worden.
  - de meeste ex-cathedra cursussen zouden beter afgeschaft worden.⁴ Het is voor een student vaak tijdverlies een professor uit een cursus, die hij zelf bezit en kan lezen en leren, te horen voorlezen. Deze colleges moeten vervangen worden door lessen met gesprekken, vragen en antwoorden, oefeningen, discussies.
  - sommige algemene cursussen moeten vervangen worden door algemene erkende wetenschappelijke handboeken, die door de student persoonlijk worden ingestudeerd. De professoren en wetenschappelijke medewerkers moeten de studenten bij het lezen en leren van deze standaardwerken helpen en, waar nodig, uitleg verschaffen.
  - Meer belang moet gehecht worden aan de persoonlijke lectuur van de student. Wie zich in een vak wil bekwamen moet ook buiten de les kennis omtrent zijn vak opdoen. Op het examen zou ook deze kennis getest moeten worden.
  - op regelmatige tijdstippen tijdens het academisch jaar moeten voor alle studenten verplichte repetities georganiseerd worden. De student moet gevolgd en geholpen worden door aan de universiteit verbonden repetitoren (aan het stelsel van extra-universitaire repetitoren moet een einde gemaakt worden)
4. Inzake de *examens* zijn volgende hervormingen vereist:
- vermindering van het aantal examens per professor door de uitbreiding van het onderwijzend en wetenschappelijk personeel en de toelating aan sommige categorieën van wetenschappelijke werkers om examen af te nemen.
  - spreiding van de ondervragingen over het academische jaar door de invoering van partiële examens. Stelsel van één tot twee examens per drie maanden. Wie geslaagd is in een partieel examen hoeft het afgelegde deel van de cursus niet meer voor te bereiden voor het eindejaarsexamen.
  - beperking tijdens de eindejaarsexamens van het maximum aantal examens tot twee à drie per week.
  - inrichting van een vaste uurregeling voor de partiële en eindejaarsexamens om te verhinderen dat sommige studenten nodeloos urenlang zouden moeten wachten.
  - mededeling aan de studenten na de deliberatie en de proclamatie van de uitslagen per vak.
  - vermindering van het aantal examens in de tweede zitting voor de examinandi, die tijdens de eerste zitting mislukten: alleen de vakken waarvoor zij onvoldoende presteerden, zouden zij opnieuw moeten afleggen.

Kan men beweren dat deze voorstellen onredelijk zijn? Indien dat niet zo is, blijft de vraag of ze realiseerbaar zijn. Is onze universiteit dynamisch genoeg om dit te verwezenlijken? Het is droevig dat men zolang gewacht heeft dat nu talloze moeilijkheden zich ophopen. Tot dusver werden immers weinig pogingen ondernomen tot grondige

⁴ Dit betekent niet dat de vakken van algemene vorming zouden moeten verdwijnen: er bestaan ook gespecialiseerde cursussen, die ex-cathedra gedoceerd worden. Het gaat hier niet over de inhoud, maar over de vorm, de wijze van lesgeven.

herstructurering van de bestaande faculteiten. Op het stuk van de programmahervorming zijn slechts partiële, vaak nog niet verwezenlijkte initiatieven, o.a. voor de psychologie en de pedagogie, de rechten en de Germaanse filologie, aan te wijzen. Voor het pedagogisch aspect der colleges en voor de examens verergert de toestand van jaar tot jaar bij gebrek aan doortastende maatregelen. Om verbeteringen aan te brengen is het dringend nodig een grote reeks wijzigingen in de wet op het Hoger Onderwijs in te voeren en de mogelijkheid tot dynamiciteit van de universiteit zelf aanzienlijk uit te breiden.

D. Er is een laatste kenmerk, niet het minst belangrijk: de universiteit moet *democratisch* zijn. Dit houdt in dat haar structurele verhoudingen niet mogen bepaald zijn door enige sociale, politieke of ideologische discriminatie, maar gebaseerd moeten worden op coöperatie en gezonde wedijver met de capaciteit en inspanning als centrale beoordelingscriteria .

Het democratische principe is toe te passen op alle betrekkingen, in een universiteit aanwezig, d.w.z.

a. *op de relaties tussen het interne en externe, de universiteit en wat daarbuiten ligt.* Coöperatie en gezonde wedijver moeten dus de verhoudingen tussen de universiteiten onderling domineren en ook de betrekkingen tussen de universiteit en een of ander extern orgaan, bijv. een belangrijk laboratorium van een bedrijf. Het democratisch beginsel is tevens geldig voor de schikkingen inzake de toegang tot en de uittrede uit de universiteit. Bij de uittrede mag er geen sprake zijn van discriminerende steun vanwege de universiteit of een lid van haar personeel aan een afgestudeerde om een plaats in de samenleving te bekomen. Voor de intrede moeten de studenten, wetenschapsmensen en professoren uit alle sociale lagen en met alle politieke, ideologische en religieuze opinies de kans krijgen om aan de universiteit te studeren, wetenschappelijk werk te verrichten of les te geven. Bij een eventuele schifting mogen slechts bevoegdheid en werkkraft de doorslag geven. Iedereen weet dat, om tot een werkelijk democratische toestand te komen, op dit gebied veel veranderd moet worden. Zo zijn duizenden arbeiderskinderen niet in de gelegenheid een universitair diploma te behalen⁵ en kunnen veel leerlingen, die het Middelbaar Onderwijs achter de rug hebben, bepaalde studierichtingen aan de universiteit niet kiezen⁶.

b. *op de relaties binnen de universiteit zelf.* Ten eerste zou tussen de verschillende secties, instituten, scholen en faculteiten een geest van coöperatie en gezonde wedijver moeten bestaan. Dit zal wel een dode letter blijven zolang er geen einde gemaakt wordt aan het systeem van de ongelijke behandeling der secties, scholen en instituten en zolang een effectieve gelijkshakeling van de wettelijke en wetenschappelijke diploma's niet gerealiseerd wordt⁷. Ten tweede zouden, binnen de administratieve onderafdelingen, de verhoudingen tussen degenen, die onderwijzen, assisteren, wetenschappelijk werk verrichten, studeren en administratieve arbeid leveren, democratisch

⁵ Dit gebrek aan democratie is hoofdzakelijk een probleem van het Middelbaar Onderwijs, waar uitgemakt wordt wie al dan niet naar de Universiteit kan gaan.

⁶ Een recente wetshervorming heeft hieraan in ruime mate verholpen.

⁷ Een wetshervorming om de gelijkstelling van de wettelijke en wetenschappelijke diploma's in te voeren, is in voorbereiding.

moeten zijn. In het bestaande stelsel heeft men de laatste jaren het *pyramidale systeem*, dat ons uit het verleden werd overgeleverd, uitgebouwd en versterkt. De universiteit bestaat uit een reeks diensten, gedirigeerd door hoogleraren. Onder hen staan wetenschappelijke en pedagogische medewerkers, daaronder studenten en bedienden. Het geheel wordt gesuperviseerd door een professor, die over een ruime autonomie beschikt en veel macht heeft. Hij kan zelf de inhoud van zijn onderwijs bepalen, zelf zijn assistenten aanduiden en hen na twee of vier jaar doen verwijderen, een ongunstige beoordeling over zijn bedienden geven, enz. Dit stelsel wordt door talrijke hoogleraren (zelf geen onpartijdige toeschouwers) verdedigd omdat het de eenheid van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zou waarborgen en tevens organisatorisch efficiënt zou zijn.

Ik meen te weten dat het systeem meer nadelen dan voordelen bezit omdat het niet dynamisch en niet democratisch is. Het is niet dynamisch omdat de stuwende kracht die uitgaat van voortdurend overleg en collaboratie tussen gelijkgestelden, die samen beslissingen nemen, ontbreekt. Het is niet democratisch omdat slechts één centrale hoogleraar autoriteit bezit. Om een werkelijk klimaat van samenwerking en gezonde wedijver te verwezenlijken zijn een aantal maatregelen gewenst o.a.

- een snelle uitbreiding van het korps van professoren teneinde elke vorm van kastegeest, kenmerkend voor een beperkt gehouden en gesloten groep, te verhinderen. Het is niet zo dat voor bepaalde subdisciplines slechts één man de zaak moet leiden. Waarom zouden er geen verschillende personen mogen zijn, die elkaar aanvullen? Voor sommige vakken van centrale betekenis zou het experiment moeten gewaagd worden een equipe van hoogleraren als lesgevers te benoemen om elke neiging tot monopolie te vermijden. Een dergelijke politiek zou het onderwijs, dat door de snelle aangroei van het aantal studenten in kwaliteit vermindert, zeker ten goede komen.
- de oprichting van een kritisch orgaan om de activiteiten van de hoogleraren te controleren en te coördineren. Het beginsel van de academische vrijheid van de hoogleraar is waardevol, en moet gehandhaafd blijven, maar zonder tot anarchie of instandhouding van de incapaciteit te leiden. Het moet met andere vereisten gecombineerd, dus noodzakelijkerwijze beperkt worden⁸ Indien een hoogleraar manifest in zijn taak tekortschiet, weinig of geen les geeft of in zijn colleges ver beneden het universitaire peil blijft moet de academische overheid sanctionerende maatregelen kunnen treffen. Is het normaal dat een minister of een parlamentslid wel en een hoogleraar niet bekritiseerd en gecontroleerd wordt? Moet aan de autonomie van elke staatsambtenaar geen grens gesteld worden?⁹
- voor het wetenschappelijk personeel moet een vaste stijgende en onafhankelijke loopbaan voorzien worden. De carrière moet vast zijn omdat het huidige systeem, waarbij assistenten na twee, vier of zes jaar de universiteit verlaten, de continuïteit van het

⁸ Sommige hoogleraren verdedigen de academische vrijheid van de professor tot in het absurde. Zij zijn voorstander van een volstreekte autonomie, verwerpen iedere vorm van controle. Deze houding is zuiver anarchistisch. Op die wijze kan er van een goede coördinatie van de universitaire werkzaamheden moeilijk sprake zijn.

⁹ Ik denk in dit verband aan de hoogleraren die wegens allerhande bijkomende activiteiten geen tijd hebben om wetenschappelijk werk te verrichten, aan hen die buiten de universiteit nog een beroep uitoefenen en daarom slechts enkele uren per week in de universiteit vertoeven, enz.

onderzoek en het onderwijs in het gedrang brengt en voor de belanghebbende bepaald nadelig is. Om de kwaliteit van het personeel te garanderen is het mogelijk een stelsel te introduceren waarbij de vaste carrière slechts na een proefperiode van één of twee jaar zou beginnen teneinde onbevoegden op tijd te elimineren. In de loopbaan dient verder de mogelijkheid aanwezig te zijn om regelmatig promotie te maken. Tenslotte moeten de wetenschappelijke ambtenaren over een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van de professoren beschikken om elke vorm van autoritarisme te vermijden.

- aan de studenten dienen meer bevoegdheden toegekend te worden inzake aangelegenheden, die hen rechtstreeks aanbelangen. Waarom zou men niet een of meerdere afgevaardigden van studentenorganisaties regelmatig voor bepaalde vraagstukken raadplegen en hen op vergaderingen van de faculteits- en instituutraden uitnodigen?
- Naast de regeling van de rechten en de plichten van de verschillende groepen afzonderlijk moet een gezonde samenwerking tussen de diverse categorieën, nl. de professoren, wetenschappelijke medewerkers, bedienden en studerende beoogd worden. In dit verband is het nodig hoogleraren samen te laten les geven of bij het doceren van de cursussen met elkaars stof rekening te doen houden. Het moet eveneens mogelijk zijn studenten in groep oefeningen en licentiaatsverhandelingen te laten maken.

Het democratisch beginsel is geen bijkomende zaak maar een *conditio sine qua non* voor het vervullen van de vier functies. Zonder democratisering van de relaties tussen de universiteit en haar buitenwereld alsmede binnen de universiteit tussen de verschillende interne organismen en personen is geen harmonische ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek, het universitair maatschappelijk beleid, de beroepsvorming en de ideologische confrontatie mogelijk. Een gezonde kwantitatieve uitbreiding en kwalitatieve verbetering van het wetenschappelijk onderzoek kan niet verwezenlijkt worden zonder algemene democratisering. Geen maatschappij, die in de wedloop van de moderne wereld wil blijven, kan zich permitteren intellectueel kapitaal, aanwezig bij de begaafden uit alle sociale lagen, ongebruikt te laten. De democratisering is ook vereist voor de maatschappelijke beleidsfunctie omdat anders het managerisme, dat in de huidige sociale ordening reeds zoveel moeilijkheden berokkend heeft, niet kan vermeden worden. Voor de beroepsvorming is de democratisering vereist omdat alleen op die wijze een voor de ganse samenleving gunstige uitbreiding van het aantal deskundigen in menigvuldige sectoren zal bereikt worden. Tenslotte wordt ook de ideologische confrontatie pas reëel wanneer de universiteit voor jongeren van alle sociale lagen en gezindheden opengesteld zal worden¹⁰.

¹⁰ Het is de vraag of het huidige systeem van het naast elkaar bestaande vrij en officieel universitaire onderwijs op de lange duur zal kunnen blijven voortduren. Vroeger was voor de ouders die hun kinderen wilden laten studeren en voor de jongeren die een universitair diploma wensten te behalen, het ideologisch engagement vaak van primair belang. Overtuigden gingen naar Leuven of Brussel, lauwen en principieel niet-geëngageerden verkozen een rijksuniversiteit. Door de democratisatietendens en de noodzaak van ideologische coëxistentie is de betekenis van dit beginsel geringer geworden. Langzaam maar zeker wordt het vervangen door een lokaal criterium. De universiteit verzamelt studenten van een bepaalde regio, om het even wat hun ideologische oriëntatie ook weze. Het gevolg van deze ontwikkeling is dat te Leuven een vereniging van socialistische studenten werd opgericht en dat te Brussel honderden katholieke studenten zijn ingeschreven. Aldus verdwijnt de klassieke ideologische homogeniteit. Indien dit proces zich doorzet zal op de lange duur het principe van de vrije, ideologische-geëngageerde universiteit zelf in het gedrang komen.

1.3. *Eerste Besluit*

Als we wat voorafgaat samenvattend beschouwen komen we tot volgende conclusies:

1. elke universiteit die in ons cultureel klimaat d.w.z. in Vlaanderen, in België en ruimer in West-Europa haar rol op efficiënte en verantwoorde wijze wil vervullen, bezit vier onderling verbonden functies. Zij moet de wetenschappelijk gefundeerde kennis van de mens en de werkelijkheid uitbreiden, het sociale beleid deskundig oriënteren, bekwame jongeren vormen tot vooraanstaande maatschappelijke posities en de ideologische ontmoeting en confrontatie op gang brengen. Als we letten op de verwachtingen, die de moderne samenleving in de universiteit stelt, zien we dat ieder van deze functies voortdurend belangrijker wordt. Als we daarna beoordelen wat op het vlak van de realiteit verwezenlijkt werd, constateren we dat geen van de functies voldoende vervuld wordt en dat er, ten gevolge van het overmatig accentueren van de pedagogische opdracht van de universiteit, geen evenwichtige verhouding bestaat tussen de geleverde prestaties, die met de vier functies verband houden.

2. om haar functies te vervullen moet de universiteit vier structurele kenmerken bezitten:

- zij moet een *eenheid* vormen, een geheel waarin de onderdelen aan elkaar aangepast zijn en gedirigeerd worden door een centraal controlerend apparaat. Om deze interne eenheid te bewaren moet de universiteit binnen haar eigen gelederen de nodige coördinatie en integratie doorvoeren zonder de voor haar eigen ontplooiing noodzakelijke processen van interne differentiëring, specialisering en partiële autonomisering te belemmeren.

- zij moet in ruime mate *autonoom* zijn, wat de betrekkingen tussen het universitaire complex en de buitenwereld betreft. We zeggen in ruime mate omdat dit zelfstandige karakter een zekere afhankelijkheid van externe instanties niet mag uitsluiten. In laatste instantie vormt de universiteit geen zelfgenoegzaam geheel, maar is zij geroepen de haar door de maatschappij opgedragen taken te vervullen. Daarom is het normaal dat zij haar opdracht in samenwerking met hogere, extra-universitaire lichamen uitvoert.

- zij moet *dynamisch, auto-correctief* zijn om zich voortdurend aan de wijzigende omstandigheden aan te passen. Deze dynamiciteit dient gerealiseerd te worden zonder de structurele kenmerken van eenheid en autonomie en zonder de noodzakelijke continuïteit in de ontwikkeling in het gedrang te brengen.

- zij moet qua ordening *democratisch* zijn of ten minste een dergelijke structuur beogen. In de dynamiek van haar ontwikkeling moet de universiteit, in haar relaties tot de buitenwereld en haar interne interpersonele verhoudingen streven naar een rechtvaardige ordening, waarbij alle discriminatoire criteria, gebaseerd op sociale, politieke, ideologische of religieuze overwegingen, geweerd worden. We hebben het stadium bereikt waarop gevraagd kan worden dat de universiteit een open en dynamisch systeem zou zijn zonder kastegeest. Om deze eis te verwezenlijken en de onpartijdige beoordeling en sanctionering van wat dagelijks gebeurt te garanderen, moeten we ernaar streven een door allen aanvaard kritisch orgaan aan de universiteit te installeren zonder het noodza-

kelijke systeem van gezagsverdeling, waarbij aan personen een leidende en controlerende rol toebedeeld wordt, te ondermijnen.

Als we de structurele kenmerken overschouwen, constateren we

- a. dat ze onderling verbonden zijn. Het is niet mogelijk de voor de universiteit noodzakelijke karakteristieken in zichzelf te isoleren en afzonderlijk te verwerklijken. Zonder interne eenheid kan geen autonomie, dynamiciteit of democratie gerealiseerd worden en hetzelfde geldt voor de andere relaties.
- b. dat elk van de structurele kenmerken voor ieder van de vier functies van de universiteit noodzakelijk is.
- c. dat, naarmate de samenleving zich ontplooit, elke structurele karakteristiek steeds belangrijker wordt;
- d. dat, in werkelijkheid, iedere karakteristiek te weinig ontwikkeld is en er geen evenwicht bestaat tussen de vier kenmerken: er is meer eenheid en autonomie dan dynamiciteit en democratie.

3. laten we dit eerste deel van onze uiteenzetting besluiten met de opmerking dat een onderzoek naar de plaats van de universiteit in onze samenleving twee aspecten omvat:

- ten eerste is een grondige studie gewenst van de eisen. Welke verhoudingen moeten er bestaan tussen de verschillende functies, tussen de verschillende structurele kenmerken en tussen de functies en structuurkarakteristieken onderling?
- ten tweede is een empirisch onderzoek nodig van wat de universiteit als bestaande instelling in feite is. Welke interne verhoudingen bestaan er op administratief, wetenschappelijk, politiek en ideologisch plan, welke conflicten doen zich voor, welke oplossingen worden gevonden?

Alleen uit een grondige confrontatie van beide aspecten kan een nieuwe dynamiek geboren worden, kunnen wetenschappelijk verantwoorde maatregelen getroffen worden. Daartoe is een essentiële voorwaarde dat een kader gevormd wordt van personen, die zich met kennis van zaken in dienst van het algemeen universitair belang stellen. Net zomin als sommige andere sociale instellingen, die de laatste decennia een grote ontplooiing gekend hebben, beschikt de universiteit over de geschikte personen met deskundige opleiding om een dergelijke verantwoordelijkheid op zich te nemen. Tot dusver zijn mensen met toewijding maar zonder speciale vorming inzake universitair beleid gedwongen geweest de taken van coördinatie, controle en leiding van de universiteit als geheel uit te voeren. Het verdient aanbeveling dat ook op dit gebied een rationele verbetering zou ingevoerd worden en dat een aantal personen op een verantwoorde wijze tot deze specifieke opdracht zouden opgeleid worden.

2. De moraalwetenschappelijke opleiding

In verband met deze, sinds kort opgerichte opleiding, rijzen opnieuw twee vragen, de eerste betreffende de functies van deze afdeling, de tweede inzake de structurele kenmerken die zij moet bezitten om haar taken op verantwoorde wijze te vervullen.

2.1. *Functionele analyse.*

De sectie moraalwetenschappen heeft een wetenschapsfunctie, een maatschappelijke beleidsfunctie, een pedagogische en een ideologische taak. Elk van deze functies ontleden we nader.

2.1.1. *Wetenschapsfunctie.*

Wat moet de moraalafdeling in wetenschappelijk opzicht onderzoeken, wat moet zij aan de leerlingen van de sectie overdragen? Over de pluralistische grondslagen van de ethische wetenschap schrijft Prof. Dr. L. APOSTEL in ditzelfde nummer een artikel zodat ik bij de behandeling van deze functie bondig mag blijven. Ik beperk me tot het aanduiden van de essentiële opgaven voor de moraalwetenschappelijke studie als zodanig:

a. een *eerste* opgave is dat de moraalwetenschap zich tot doel stelt te beschrijven wat in moreel opzicht gebeurd is of gebeurt. In dit descriptieve stadium tracht de wetenschapsmens, die zich met het morele verschijnsel inlaat, na te gaan wat tot het specifieke morele object behoort om het, eenmaal aangeduid en omljnd, in zijn menigvuldige gedaanten en ontwikkelingsvormen te beschrijven.

In verband met de aanduiding van wat specifiek moreel is kunnen we zeggen dat die menselijke houdingen en handelwijzen moreel zijn welke betrekking hebben op waarden, doeleinden, normen, plichten en rechten, deugden en idealen die met goed en kwaad verband houden. Er zijn echter ook andere dan morele waarden, doeleinden, normen enz. zodat de vraag naar het zedelijke gesteld blijft. Zonder hier op dit ingewikkelde vraagstuk te kunnen ingaan willen we samenvattend stellen dat morele waarden en doeleinden iets met irreductibiliteit te maken hebben (het zijn hoogste, laatste waarden en doeleinden), dat zij dienvolgens een kenmerk van druk bezitten, dat zij een zekere graad van objectiviteit en algemeenheid vertonen en tenslotte imperatief én aspiratief zijn. Deze aanduiding is vaag en het zal nodig zijn verdere studies te ondernemen om een meer adequate omschrijving op te stellen en meningsverschillen daaromtrent op te heffen. Dit mag echter de moraalwetenschappelijke studie als zodanig niet remmen. Ook in een zo algemeen erkende discipline als de sociologie vindt men vandaag nog altijd discussies over het object van haar onderzoeking.

Wel moet gesteld worden dat het geheel van verschijnselen, dat de moraalwetenschap bestudeert, ruimer is dan in de traditionele visie gewoonlijk wordt aangenomen. In deze opvatting wordt het object beperkt tot een gegeven dat alleen de mens als enkeling aangaat. De ethische problematiek heeft echter ook te maken met supra-individuele ontwikkelingen, met internationale politieke verhoudingen, macro-sociale ordeningen, vormen van belangenstrijd tussen groepen. Indien we aanvaarden dat het morele met het menselijke verbonden is, betekent zulks dat het betrekking heeft op verschijnselen van drieërlei aard, deze die de enkeling betreffen, deze die verzamelingen van mensen raken, en deze die te maken hebben met de door de enkeling of de groep ontworpen objectieve kaders van handelingen.

De descriptie moet de gehele morele werkelijkheid omvatten. Zij moet slaan op individuele of collectieve handelwijzen én houdingen (overtuigingen, motiveringen), op interacties én communicaties, op structuren én functies, op bijzondere én algemene gegevens, op actuele én historische verschijnselen, op inhouden én vormen. Deze fenomenen moeten vanuit een statisch én een dynamisch gezichtspunt, op een analytische én een synthetische, een geïsoleerde én een comparatieve wijze onderzocht worden. Daarbij moet gebruik gemaakt worden van alle beschikbare wetenschappelijke methoden, van statistische werkwijzen, experimentele procedures, typologische en historische methoden, case-procedures, enz.

Voor de moraalwetenschapsmens is de descriptieve opgave zeer belangrijk. Hij moet het probleem van het onderscheid tussen wat is (de werkelijkheid) en wat we denken dat is (de schijn) oplossen. We kennen de realiteit slechts ten dele, vele feiten, toestanden, gebeurtenissen en ontwikkelingen ontsnappen ons. Een groot aantal evenementen gaan aan ons voorbij of raken ons onbewust of worden door ons verdrongen. Slechts door met een open geest de complexe realiteit tegemoet te treden en voortdurend nieuwe gegevens op te sporen kunnen we de moraalwetenschap een stevige basis geven. Het gebeurt de laatste jaren bijv. dikwijls dat het belang van psychologische mechanismen onderstreept wordt, terwijl aan de economische en politieke achtergronden weinig aandacht wordt besteed: ook dat is een manier om de werkelijkheid niet als werkelijkheid te aanvaarden, maar in een schijnwereld om te zetten.

b. een *tweede* opgave van de moraalwetenschap bestaat erin de descriptieve kennis van de morele werkelijkheid te *systematiseren*. Een opstapeling van gegevens zoals de krant ons biedt, is geen wetenschap. De verschijnselen moeten gebundeld worden in hun gelijktijdige verbondenheid, hun samenhang, en in hun chronologische verbondenheid, hun historische opeenvolging. De feitelijke gegevens moeten herleid worden tot feitelijke systemen en deze op hun beurt tot wetenschappelijke systemen, d.w.z. tot gehelen, die kunnen veralgemeend en met andere gehelen vergeleken worden.

Waar we de eerste eis omschreven hebben als het probleem van het onderscheid tussen werkelijkheid en schijn, kunnen we deze opgave karakteriseren als het vraagstuk van de verhouding tussen empirie en rede. De moraalwetenschap moet een synthese zijn van beide. Zij moet enerzijds inductief te werk gaan en daartoe verschijnselen verzamelen en beschrijven. Anderzijds moet zij begripsklarheid nastreven, verbanden vaststellen, regelmatigheden opsporen, algemene theorieën ontwerpen. Wie de rationele onderbouw en verwerking verwaarloost, belandt bij een chaotisch empiricisme, een ongeordende opstapeling van gegevens. Wie de empirie veronachtzaamt, riskeert te eindigen in een logisch-deductief geheel van abstracte redeneringen, die geen werkelijkheid dekken. Slechts door de regelmatige toevloed van nieuwe feitelijke gegevens kan een systeem gecorrigeerd en dynamisch gemaakt worden. Deze data immers zijn het die ons ertoe dwingen een te star en te schematisch systeem dat ons slechts een karikatuur van de realiteit biedt, op te geven en een nieuw geheel van verbanden te ontwerpen.

c. met de *derde* opgave van de moraalwetenschap, die erin bestaat de ethische verschijnselen te verklaren, raken we het probleem van causaliteit en finaliteit, van determinisme en vrijheid, van Erklären en Verstehen. Mens, menselijke groep en samenleving zijn open systemen in beweging, d.w.z. specifieke, met een eigen dyna-

miek geladen structuren, die invloeden ondergaan van wisselende omstandigheden. In het mechanisme van deze ontwikkeling vinden we drie reeksen determinanten:

- het wezen is gebonden aan wat het zelf is, zijn eigen structuur en inhoud op een bepaald moment;
- het systeem is bepaald door externe factoren en daardoor gedwongen de eigen structuur aan te passen en zichzelf te veranderen;
- het geheel is door een eigen dynamiek gericht, het wordt wat het niet is en niet gedwongen is te zijn, maar wil worden. Om het wezen in zijn ontwikkeling te verklaren moet men causale factoren, gelegen in de eigen structuur of in de uiterlijke omstandigheden of in beide samen, opsporen en tezelfdertijd rekening houden met de interne dynamiek, de eigen finaliteit, transcendering en creativiteit van het stelsel. Daar de mens geen geheel is waarvan alle acten volledig voorzienbaar zijn en evenmin een wezen dat alles op grond van arbitraire of louter subjectief-noodzakelijke beslissingen zou scheppen, is een mechanistisch-materialistische of vrije spiritualistische uitleg onvoldoende. De verklaring moet niet louter causaal of louter finalistisch zijn, maar beide in een eenheid omvatten.

In dit verband kan de methode van de waardevermeerderende beweging uit de economie nuttig zijn. De fabricage van een auto bijv. vormt een proces met verschillende stadia, vertrekkend van ruw ijzer. Deze stadia zijn geordend in een specifieke reeks en leiden tot één uitkomst, de afgewerkte auto. Elk moment voegt zijn waarde toe aan het eindproduct. Opdat het zijn bijdrage tot dit product kan leveren, moeten een aantal stadia, in een bepaald patroon geordend, doorlopen zijn. Ieder stadium wordt aldus een noodzakelijke conditie voor een effectieve waarde verhoging in een volgend moment. De combinatie van het geheel van noodzakelijke voorwaarden volgens een bepaald patroon vormt een voldoende voorwaarde voor het tot stand komen van het eindproduct. Naarmate het proces vordert, neemt de specificatie van het product toe en vermindert het aantal mogelijkheden van het eindproduct.

Hoewel ik niet wil beweren dat deze verklaringmethode voor het geheel van de morele fenomenen nut kan opleveren, lijkt deze aanpak me toch in veel gevallen bruikbaar omdat welbewust een poging ondernomen wordt om causaliteit (de aanwezigheid van een patroon van determinanten) en finaliteit (het overblijven van meer dan één mogelijkheid in elk stadium van de evolutie) te synthetiseren. Bijzonder belangrijk is daarin tevens de idee van het patroon van determinanten dat aanwezig moet zijn opdat een bepaald verschijnsel zich zou kunnen voordoen. Dit patroon kan biologische, sociologische, economische, culturele en psychologische voorwaarden bevatten, wat dan insluit dat verklaringen vanuit één van deze reeksen determinanten, bijv. de biologische, onjuist zijn (en moralen, uitsluitend gebaseerd op de biologie eveneens). De socioloog Smelser heeft in zijn *Theory of collective behavior* met succes deze methode toegepast op de studie van paniek, rage, mode, vijandige uitbarsting en dergelijke. Het verdient aanbeveling eenzelfde onderzoek ook te ondernemen om morele gedragingen te verklaren.

d. Als de feitelijkheid beschreven, gesystematiseerd en verklaard is, blijft er voor de moraalwetenschap een vierde opgave, deze van de *evaluatie en de normering* van het gebeuren. Na de vraagstukken van schijn en werkelijkheid, van empirie en rede en van causaliteit en finaliteit, komt de verhouding tussen feit en norm aan de orde.

Indien er zich een moreel probleem stelt, kan dit worden toegeschreven aan de intrinsieke kenmerken van elke menselijke toestand. In deze situatie verschijnt het bestaande de persoon als imperfect, omdat daarin niet alle ontwikkelingsmogelijkheden gerealiseerd zijn. Er is in het heden als werkelijkheid een verschil tussen het feitelijke of datgene wat door de mens gerealiseerd werd, en het goede of datgene wat, rekening houdend met de gewenste mogelijkheden, had moeten verwezenlijkt worden. Deze werkelijkheid is echter slechts een moment en kan als feitelijke in de toekomst door de mens via aangepaste acties veranderd of opgeheven worden. Maar in deze nieuwe dimensie, waarbij niet het bestaande, maar de dynamiciteit van de realiteit als gegevenheid gesteld wordt, ontbreekt de geciteerde tegenstelling evenmin. De mens wijzigt het heden immers zonder alle gewenste mogelijkheden te kunnen verwerklijken daar elke beperkte wijziging een andere, aanvankelijk mogelijke realisatie, die niet meer kan verwezenlijkt worden, tegenover zich oproept.

Op beide niveaus, dit van het bestaande en dit van de wijziging van het heden, is er dus een fundamenteel verschil tussen het reële en het beoogde en dit onderscheid is conflictueel geaard. Enerzijds stelt de mens het wenselijke als de verwezenlijking van alle doeleinden, boven het reële als de realisatie van bepaalde objectieven (in feite zal het een verkiezen van meerdere boven enkele doeleinden zijn) en streeft hij er dus naar zijn verlangens te verwerklijken. Anderzijds is er bij hem ook het besef - zijn eigen verleden en zijn huidige zijn herinneren hem hier voortdurend aan - dat objectieven niet volledig kunnen verwezenlijkt worden omdat er slechts beperkte realisatiemogelijkheden aanwezig zijn. Geen van beide polen kan hij opgeven. Het samengaan en het conflict tussen beide krachten vormt de basis van wat wij de morele sfeer noemen. In deze situatie is de oplossing een keuze van datgene wat tegelijkertijd in de hiërarchie van de wenselijkheden bovenaan gesteld wordt en in de orde van de feitelijke kan gerealiseerd worden.

Als we de geschetste existentiële situatie als uitgangspunt nemen, zien we dat de relatie tussen het feitelijke en het gewenste verschillend kan worden beleefd, beoordeeld en gerationaliseerd.

- in een eerste houding wordt het feitelijke boven het mogelijke, het reële boven het gewenste, het zekere boven het onzekere gesteld. We bevinden ons hier op een vlak waarin zowel de feitelijke als de wenselijke aanwezig zijn, maar waarbij hun onderlinge verhouding ten voordele van de eerste factor georganiseerd wordt. Het individu wordt zo realistisch dat hij zijn wensen aan de werkelijkheid ondergeschikt maakt. Hij legt zich neer bij de feiten, propageert fatalisme en passiviteit als geldige oplossingen. Als het wenselijke opgeofferd wordt aan het bestaande, blijft er de mens niets anders over dan het reële te willen en belanden we in de zichzelf goedkeurende anti-normativiteit of het conservatisme. Waar deze houding ondraaglijk wordt omdat de eigen wilsbeleving als absurd ervaren wordt, zoekt men uitwegen. Men stelt dan bijv. tegenover het determinisme van de totaliteit, van de kosmos, van de samenleving en van de groep als gelukkige uitzondering de absolute vrijheid van de menselijke enkeling, een wereldje op zichzelf. Als echter onverbiddelijke deterministen ook deze arbitraire existentiële vrijheid verwerpen omdat de sociale en de persoonlijke lichamelijke en psychische conditionering daarbij uit het oog verloren wordt, vluchten sommigen in een vrijheid van de persoon op het vlak van de pure interioriteit, maar ook deze poging wordt door de deterministen als inconsequent bestempeld. De vluchtreactie ten opzichte

van het wenselijke, uiting van existentiële teleurstellingen of van egoïstische bekommernissen om het bestaande te handhaven, moet achteraf gerationaliseerd en op het hoogste vlak van het denken in een filosofie verdedigd worden. Daartoe wordt o.m. een theorie ontworpen waarbij elke moraalwetenschap zich dient te beperken tot descriptie, systematisering en explicatie. Door de evaluatie en de normering buiten de moraalwetenschap te sluiten brengt men de descriptie, systematisering en explicatie echter ook in gevaar omdat in feite de vier opgaven of stadia met elkaar verbonden zijn (achteraf blijkt telkens dat in de descriptie, systematisering en explicatie van morele verschijnselen, evaluerende en normerende factoren wél een rol spelen). Daarenboven wordt in deze visie de band verbroken tussen

1. het geheel van de wetenschappelijke denkverrichtingen van groepen geleerden enerzijds en de menselijke individuele en sociale activiteiten op buitenwetenschappelijke terreinen en als toepassing van de wetenschappelijke opzoekingen anderzijds;
2. het bestudeerde object (de essentie) en het bestuderende subject (de existentie). Men kiest voor het eenzijdige essentialisme wat dan als noodzakelijk tegengestelde het even eenzijdige existentialisme oproept. Het klassieke objectivistische positivisme en het subjectivistische existentialisme veronderstellen elkaar. Niet zelden constateren we trouwens dat geleerden die een positivistisch essentialisme aanhangen in hun persoonlijk leven existentialist zijn.

- Waar men in de eerste houding het feitelijke boven het wenselijke stelt en daardoor, omdat het feitelijke zelf een partiële realisatie van het gewenste is, het feitelijke zelf niet overhoudt, komt men in een tweede houding tot een tegenovergesteld besluit: men stelt het wenselijke boven het feitelijke, ziet het laatste in functie van het eerste, het reële in functie van het normatieve. Voorstanders van deze keuze verheerlijken het indeterminisme, de vrijheid, de creativiteit, de bruisende en scheppende levenskracht, de macht van de mens. Ook deze houding wordt gerationaliseerd in een filosofie, waarin betoogd wordt dat door de mens opgestelde of hem gegeven waarden, doeleinden en normen onafhankelijk zijn van elke feitelijke en hun betekenis in zichzelf vinden. Deze vluchtreactie, waarbij het door het feitelijke gerelativeerde wenselijke omgezet wordt in een ideaal waarden- en normengeheel, leidt tot

1. een moraal voor dromers, die telkens blijkt geen vat te hebben op de werkelijkheid en zonder efficiëntie is.
2. een moraal zonder dynamisme omdat de ideële waarden en normen, die zonder contact met de veranderende werkelijkheid gelden, statisch zijn.
3. een moraal voor conformisten omdat het feitelijke door deze idealisering van de waarden, doeleinden en normen niet beroerd wordt en dus in stand wordt gehouden.

- merkwaardig is dus dat de tweede richting tot eenzelfde resultaat leidt als de eerste, nl. tot de traditie-gebondenheid. Zowel de keiharde determinist, die zich neerlegt bij wat gebeurt, als de moraliserende dromer of de door zijn innerlijke gespletenheid ethisch geobsedeerde enkeling of de utopische wereldhervormer, die alle drie in een irreële sfeer van wenselijkheden leven en de anderen er onophoudelijk mee lastigvallen, zijn conservatieven. Eenmaal tot dit inzicht gekomen, kunnen we een *derde houding* onderscheiden die de beide vorige te boven gaat en waarin het wenselijke en het feitelijke voortdurend door elkaar gecorrigeerd worden. In deze houding wordt enerzijds elk menselijk gegeven gezien als een waardengeladen gegeven en wordt anderzijds elke

valorisering slechts zinvol geacht in het kader van een feitelijkheid (die door de waardering verlengd, veranderd of ook genegeerd wordt, bijv. waar men zover gaat de dood als een zegen voor de mens te bestempelen). De verbondenheid van feit en norm kan op verschillende trappen van het menselijke aangewezen worden:

- een eerste niveau is dit van de *maatschappij- en persoonlijkheidssystemen in het algemeen*: zij vormen dynamische systemen die zich aan hun feitelijke conditionering niet kunnen onttrekken, maar evenmin zonder een geheel van niet gerealiseerde waarden, doeleinden en normen kunnen standhouden;
- een tweede niveau is dit van de *persoonlijke en sociale bewustwording*. Uit de kenmerken van de toestand, waardoor een ethisch conflict ontstaat en uit de morele beraadslaging, besluitvorming en verantwoording, die erop volgen, blijkt dat feitelijke argumenten en normatieve oordelen interdependent zijn;
- een derde niveau is dit van de *filosofisch-ethische stelsels*, die ons uit de geschiedenis zijn overgeleverd of in onze tijd voorkomen. Zij vormen gedachtegehelen, waarvan de normatieve uitkomsten niet kunnen begrepen worden als we geen rekening houden met de kennis van de werkelijkheid, waarover de ontwerpers van deze stelsels beschikten;
- een vierde niveau is dit van de wetenschappelijke disciplines, die zich de laatste eeuwen ontwikkeld hebben. We moeten ons de vraag stellen in hoeverre deze disciplines gebruik maken van waardeoordelen en dit ofwel op een expliciete wijze (bijv. de rol van normatieve begrippen als de „gezonde persoonlijkheid“, de „evenwichtige samenleving“, het „harmonische gezin“, het „democratische regime“, de „tolerante geesteshouding“, enz.) ofwel op een impliciete wijze (bijv. in hun oriëntering, de vraagstukken die zij wel en niet onderzoeken).

Op het vlak van de theoretische verantwoording leidt de derde houding tot een filosofie waarin de houdbaarheid van een ethische wetenschap aanvaard wordt op grond van de stelling dat feit en waarde tegelijkertijd met elkaar verbonden zijn én kwalitatief onderscheiden. Tegen deze denkrichting bestaat bij velen een sterk verzet. Men loochent de mogelijkheid van een normatieve wetenschap en kant zich tegen haar eventuele uitbouw. Het zou nuttig zijn de psychologie en sociologie te schrijven van deze personen en groepen (kenschetsend is dat zowel klassieke positivisten als moderne individualisten en existentialisten daartoe behoren) en van de redenen waarom zij zich verzetten. Het zou kunnen zijn dat hier emotionele vooroordelen, vrees voor een dictatuur van de wetenschap, voor een aantasting van eigen creativiteit en beslissingsvrijheid, een rol spelen. Dergelijke a-priorische en vaak dogmatische instellingen, ingegeven door rationeel onhoudbare standpunten, zouden moeten vermeden worden. Evenzeer dient een dogmatische houding pro verworpen te worden. Slechts een mobiele instelling, waarbij het eigen standpunt afhankelijk gemaakt wordt van de wetenschappelijke ontwikkeling, is verantwoord.

Psychologische of sociologische onderzoekingen, hoe nuttig ook, kunnen echter de problematiek van de wetenschappelijke normativiteit niet oplossen; daarvoor zijn wetenschappelijke argumenten nodig. De vraag is of de wetenschap op moreel gebied uitspraken kan doen. Is het mogelijk grondslagen te vinden voor een rationeel verantwoorde hiërarchie van waarden, doeleinden en normen voor de gedragingen en handelingen van enkelingen, groepen, samenlevingen, de mensheid als totaliteit? Zonder op dit pro-

bleem hier diep in te gaan, wil ik wel volgende werkmethode ter overweging suggereren:

- a. in de eerste plaats moet nagegaan worden welke conflicten van ethische aard zich in de werkelijkheid voordoen en in welke dynamiek zij geplaatst zijn. De descriptie, systematisering en explicatie, waarvan hoger sprake was, moet in dit kader gesteld worden;
- b. in de tweede plaats moeten grondslagen, aanvankelijk zeker hypothetisch van aard, gevonden worden. Zo kan men als basis aanvaarden dat het subject, dat bij een ethisch conflict betrokken is (mens, groep, maatschappij, mensheid) een oplossing moet zoeken waarbij het ten eerste zichzelf kan in stand houden en ten tweede zijn mogelijkheden kan uitbreiden (in elk dynamisch proces is stilstand achteruitgang). Het tweede houdt in dat het zijn innerlijke differentiatie, coördinatie en integratie kan verhogen met het oog op ruimere adaptatiekansen ten opzichte van de omgeving en meer creativiteitsmogelijkheden ten opzichte van de eigen totaliteit. Deze algemene basis is bij nader inzien echter slechts bruikbaar indien
  - zij partiële conclusies die tegen deze grondslag ingaan (sommige dynamische systemen moeten in bepaalde omstandigheden niet in stand gehouden worden) insluit. Rijst dan het probleem waar, wanneer en op grond van welke bijkomende grondslagen, dit moet geschieden.
  - een oplossing gevonden wordt voor het vraagstuk welk dynamisch systeem prevaaleert. Dit probleem stelt zich bij een conflict tussen twee dynamische systemen van gelijke orde (bijv. twee enkelingen) waarbij er een moet verdwijnen, en bij een conflict tussen twee structuren van verschillende orde (bijv. enkeling tegen groep) waarbij één van beide moet opgeofferd worden. De enkeling vormt de kleinste irreductibele eenheid, de mensheid de grootste. Gesteld kan worden dat:
    - de mensheid niet kan opgeofferd worden omdat daardoor de gehele ethische sfeer zelf zou opgeheven worden;
    - de maatschappij niet kan opgeheven tenzij de totale mensheid in het gedrang zou komen;
    - de groep niet kan opgeofferd worden tenzij maatschappij en mensheid in het gedrang zouden komen;
    - de enkeling niet kan opgeofferd worden tenzij groep, maatschappij en mensheid in het gedrang zouden komen.

Het is na enig nadenken duidelijk, dat een dergelijke aanpak op zichzelf onvoldoende is. Er zijn conflicten tussen enkeling en groep of tussen groep en maatschappij denkbaar waarbij niet de enkeling, maar de groep (niet de groep maar de maatschappij) dient te verdwijnen. Het probleem kan slechts een begin van oplossing krijgen als we het criterium van de irreductibele eenheid (enkeling, groep, maatschappij, mensheid) koppelen aan de hogervermelde dynamische criteria (toenemende differentiatie, coördinatie, integratie, adaptatie en creativiteit).

- c. tenslotte dienen de door een eventuele moraalwetenschap voorgestelde oplossingen volgende rationele kenmerken te bezitten:
  - *objectiviteit*: zij moeten gebaseerd zijn op de intrinsieke kenmerken van de situatie, wat betekent dat zij moeten afgeleid worden uit een grondige analyse van de concrete

menselijke structuren. De positivistische ethiek waarbij uit een aspect van deze structuur conclusies getrokken worden (zo hebben sommigen een menselijke moraal uit de biologie trachten af te leiden) is eenzijdig. Men dient zich niet te steunen op afzonderlijke elementen van bio-fysiologische, psychologische, economische, sociologische of culturele aard, maar het gehele patroon te beschouwen om daaruit geldende waarden, doeleinden en normen te halen;

- *progressiviteit*: zij moeten rekening houden met de dynamiciteit van de menselijke structuren. De moraalwetenschap mag, indien zij wetenschap wil zijn, zich niet in dienst stellen van bestaande machten, die zonder rationele verantwoording de huidige sociale krachtsverhoudingen wensen te handhaven. Zij moet dynamische oplossingen voorstellen;
- *algemeenheid*: zij moeten voor veralgemening vatbaar zijn;
- *realisatiemogelijkheid*: zij moeten toepasbaar zijn.

2.1.2. *Beleidsfunctie.*

Door de afdeling moraalwetenschap in het leven te roepen hebben haar oprichters een bepaalde keuze gemaakt. Ze hebben gekozen voor de vermeerdering en verdieping van onze kennis betreffende de zedelijke aspecten van het menselijk leven. Door de opleiding op de wetenschap te baseren hebben ze zich uitgesproken voor de mogelijkheid morele regels op te stellen die voor- en tegenstanders van een of andere wereldbeschouwing zouden binden. Door te kiezen voor een normatief gerichte discipline hebben ze zich ingezet voor een wetenschap die niet louter contemplatief is maar ook ingrijpt op het niveau van het reële menselijke handelen. Van het begin af dient de moraalafdeling zich bewust te zijn van haar maatschappelijke taak en de oude scheiding tussen wetenschap en beleid te verwerpen. Zij moet het gezag en de invloed van de wetenschap niet beperken tot de sfeer van het denken van de geleerden, maar uitbreiden tot op het praktisch terrein van de dagelijkse realiteit. Er is in onze cultuur met betrekking tot de sociaal-economische invloed nog altijd een kloof tussen de natuurwetenschappen en de cultuurwetenschappen. De resultaten van eerstgenoemde disciplines worden gebruikt en toegepast en hebben een grote uitwerking in het economische productieproces. De sociale wetenschappen daarentegen werken in menig opzicht in de lucht, brengen conclusies die in boeken begraven worden. De moraalafdeling moet ertoe bijdragen om deze onlogische toestand te doen verdwijnen of toch de kloof minder groot te maken. De theoretische activiteit, uiteraard beperkt tot een niet omvangrijke groep van professoren en wetenschappelijke medewerkers, is dus niet de enige taak van de afdeling moraal. Deze sectie heeft ook een maatschappelijke beleidsfunctie, d.w.z. dat zij zich moet beijveren om de verworven kennis betreffende het ethische uit te dragen en toe te passen op de concrete maatschappelijke en persoonlijke werkelijkheid, dat zij bijzondere onderzoeken moet verrichten inzake actuele morele problemen en dat zij studenten moet vormen tot morele deskundigen op extra-scolair sociaal gebied. Indien we op de beleidsfunctie nader ingaan, zien we dat de moraalwetenschappelijke afdeling verschillende taken te vervullen heeft,

a. een informatieve taak, nl. het verspreiden van betrouwbare inlichtingen over concrete zedelijke situaties en verhoudingen. Op het gebied van de actuele realiteit is onze onwetendheid betreffende morele gebeurtenissen groot en het is nodig deze leemte te bestrijden. Enkele voorbeelden:

- op economisch gebied leidt het snelle industrialisatieproces dat we meemaken in allerhande arbeidssectoren tot morele spanningen; welke zijn die spanningen, wat is hun omvang, hun intensiteit, hun specifieke geaardheid?
- op het terrein van de sociale relaties constateren we op verschillende gebieden dat de intermenselijke verhoudingen steeds meer gedomineerd worden door de bureaucratisering; tot welke nieuwsoortige spanningen leidt deze ontwikkeling, wat zijn de gevolgen in moreel opzicht?
- op politiek gebied zijn we slecht ingelicht over de zedelijke normen, die de verhoudingen tussen personen, groepen, afdelingen en federaties binnen de verschillende politieke partijen binden. In het parlement gelden er regels tussen de partijen die niet duidelijk beschreven en ontleed zijn.
- op juridisch gebied tasten wij in het duister over het gebruik van morele argumenten in de dagelijkse rechtspraak en kunnen we daarom slechts vaag bepalen of er in dit opzicht iets moet veranderen en wat. In bijzondere conflicten zoals het Softenonprobleem treden de ethische antagonismen wel duidelijk naar voren, maar dit is niet het geval voor minder spectaculaire zaken.
- op cultureel terrein zien we dat in onze maatschappij het fenomeen endoctrinatie ruim verspreid is. De moderne propaganda maakt gebruik van de massa-media om alle leden van de samenleving te bereiken. Welke specifieke methoden worden hier gebruikt, welke waarden worden aangetast?

Het nut van een degelijke morele informatie is groot. Wij denken te leven in een wereld die we kennen en begrijpen maar die we in feite slechts gedeeltelijk doorzien en maar op beperkte wijze ontleed hebben. Hebben we een duidelijk inzicht in de bestaande vormen van discriminatie, typen van onverdraagzaamheid, soorten van stereotypen in onze samenleving? We nemen de wijzigingen, die plaats hebben, onvoldoende in ons op en beseffen de relativiteit van de geldende normenstelsels te weinig. In feite vervangen velen het echte fysische en sociale universum door een fictieve wereld, die hechter, stabiel en simpeler is. Een realistische voorlichting zou hier een eerste sanering kunnen en moeten tot stand brengen. Daartoe zou het nodig zijn een reeks van publicaties over actuele morele toestanden te laten verschijnen.

b. een *kritische* taak, nl. het toetsen van de werkelijke toestanden aan een geheel van verantwoorde morele normen. Na het ontdekken en bekend maken van wat is (informatie) komt het onthullen van wat niet behoort te zijn (kritiek). In onze maatschappij ontbreken de voor allen geldende instanties, belast met een kritisch-morele functie. Voorzover het in haar vermogen ligt, moet de moraalwetenschap hierin verandering brengen. Door talrijke empirische onderzoeken moet zij nagaan welke afstand er bestaat tussen wat is en wat behoort te zijn. Het gevolg van deze activiteit zal zijn dat personen, groepen en instanties wakker geschud worden uit hun conservatieve verstarren en dat andere, die het bestaande uit eigenbelang goedkeuren, weerstand zullen bieden. Ter vergelijking kunnen we wijzen op wat de laatste jaren in verschillende landen gebeurd is inzake de voor de gezondheid schadelijke gevolgen van het roken. Groepen

van geleerden hebben feiten verzameld en correlaties ontdekt. Ze hebben op één punt de werkelijkheid belicht én bekritiseerd. In die zin zal ook het moraalwetenschappelijk centrum moeten optreden.

c. een *adviserende* taak, nl. het aanduiden van verantwoorde oplossingen voor concrete morele problemen. Het moraalwetenschappelijk centrum zal vragen om advies, die uitgaan van publieke en private instanties, groepen en personen, moeten onderzoeken en beantwoorden. Aldus zal het indirect ingrijpen op de ontwikkeling van het individuele en sociale leven en tendenzen bestrijden, die niet beantwoorden aan de wetenschappelijk gestelde waarden, doeleinden en normen.

d. een *planifiërende* taak, nl. het ontwerpen van actieprogramma's die een geheel van morele problemen betreffen. Terwijl de adviserende taak eerder betrekking heeft op bijzondere gevallen, die zich op een bepaald moment voordoen, moet de planifiërende taak gezien worden als een ruimere opdracht om actiedoeleinden en middelen op te stellen, die een geheel van toestanden betreffen en op lange afstand gelden. Bij het vervullen van zijn beleidsfunctie zal het moraalwetenschappelijk centrum ongetwijfeld moeilijkheden ontmoeten. Nergens is het irrationalisme misschien groter dan op moreel terrein. In onze samenleving worden de zedelijke normen voor het persoonlijke leven en de sociale verhoudingen (tussen personen, groepen, sociale lagen, klassen) ingeprent en instandgehouden door klassieke instellingen die wel over het nodige traditionele gezag, maar niet over een wetenschappelijk betrouwbare basis beschikken. Men zal tegen de moraalwetenschap argumenteren dat het morele van strikt persoonlijke aard is, dat het op het bewustzijn en niet op de praktijk, op het innerlijke en niet op het uiterlijke betrekking heeft, dat een wetenschappelijke moraal tot onderdrukking van de persoonlijke vrijheid zal leiden, enz. Zonder erop in te gaan wil ik hier slechts antwoorden dat men van wetenschapsmensen niet kan verwachten dat ze hun eigen discipline als theoretische franje zouden opvatten. Als wetenschapsmensen willen zij de invloed van hun wetenschap maximaal uitbreiden. Dit betekent twee dingen:

- dat zij hun wetenschap sociaal willen verspreiden, voor allen openstellen, door allen doen aanvaarden. Dit gebeurt niet door dwang maar door de intrinsieke kenmerken van het wetenschappelijke zelf. De grote kracht van de wetenschap is dat zij, door haar hoge graad van rationaliteit, meer dan welke andere soort kennis, sociaal veralgemeenbaar is. Haar resultaten kunnen in een machtsstrijd tussen sociale krachten wel als middel misbruikt worden maar de wetenschappelijke activiteit in haar eigen wezenheid is incorruptibel. De moraalstudie kan, indien zij wetenschap wil blijven, er niet naar streven één of andere unilaterale en partijdige overtuiging te bevoordelen maar moet een rationele basis scheppen voor het handelen van iedereen. In feite komt dit wat het praktische beleid betreft, erop neer dat zij zich zal inzetten voor de rechten van elke persoon en elke groep (recht op gezondheid, op bescherming, op opvoeding en ontwikkeling, op arbeid, op ontspanning, enz.).

- in de tweede plaats streven moraalwetenschapsmensen ernaar de verworven kennis in praktijk om te zetten, méér te zijn dan ongeëngageerde toeschouwers. Ook vanuit wetenschappelijk standpunt gezien is het nodig actief degenen, die, om welke reden dan ook, de morele ontwikkeling van de mens vertragen of tegenhouden, te bestrijden. Indien de moraalwetenschap, die als studieobject het morele denken én handelen heeft,

slechts theoretische kennis verzamelt zonder toepassingen en verwezenlijkingen, zal zij, door de kloof tussen denken en handelen in haar eigen activiteiten toe te laten, zichzelf opheffen. Zij kan zich, krachtens haar eigen wezenheid, niet veroorloven louter theoretisch te zijn ¹¹.

Teneinde de genoemde beleidstaken te vervullen zijn praktische initiatieven nodig. Alles kan echter niet ineens gebeuren. Het is duidelijk dat het van het aanwezige onderwijzende, wetenschappelijke en administratieve personeel (aantal personen, onderlinge verstandhouding, werkkraft) en van de toegewezen financiële middelen zal afhangen of er veel zal verwezenlijkt worden. Op dit moment worden drie initiatieven overwogen:

1. de oprichting van een moraalwetenschappelijk centrum verantwoordelijk voor de informatorische, kritische, adviserende en planifiërende taak, waarvan hoger sprake was. In dit centrum moet een onderzoeksprogramma opgesteld worden, moet een post-graduaat onderwijs ingericht worden, moeten colloquia georganiseerd worden, moeten contacten gelegd worden met andere verenigingen of instellingen, die zich op een of andere wijze met morele problemen bezighouden. Het centrum dient een eigen reeks publicaties te bezitten, eventueel, indien mogelijk, later een eigen tijdschrift.
2. om de studenten moraalwetenschap voor te bereiden op hun latere al dan niet pedagogische werkzaamheden, moeten tijdens de studie in de licentie stages ingericht worden. Praktisch werk in een of ander milieu (jeugdgroeperingen, ondernemingen, sociale diensten, enz.) zal geëist worden om hen in aanraking te brengen met concrete morele toestanden. De organisatie van dergelijke stages moet gebeuren in samenwerking met allerhande extra-universitaire instanties.
3. de oprichting in de universiteit van een bureau voor morele hulp aan studenten. Het is bekend dat talrijke jongeren met studie-moeilijkheden worstelen, niet wegens intellectuele redenen maar omdat ze met levensproblemen geconfronteerd worden (conflicten met ouders, seksuele moeilijkheden, enz.). In het universitaire kader krijgt de student wel eten, slaapgelegenheid, cursussen, lessen, oefeningen en boeken, maar geen psychische-morele bijstand. Op dit gebied dient dringend hulp geboden te worden. Het bureau moet vanzelfsprekend zo ingericht worden dat het boven alle wereldbeschouwelijke of ideologische tendensen staat. Het moet deze richtingen niet negeren, maar verenigen in een geest van samenwerking zonder mogelijkheid van verzuiling. Voor dit initiatief is collaboratie met psychologen, zielszorgers, studentenleiders en academische overheden gewenst. Het zou een eerste stap kunnen betekenen tot een ruimere onderneming, nl. de oprichting van morele bureau's voor alle personen, ook diegenen die buiten de universiteit werkzaam zijn.

¹¹ Ik wil hierbij opmerken dat deze verdediging van de wetenschappelijke praxis geenszins impliceert dat ik de mening zou toegedaan zijn dat de morele vooruitgang volledig afhankelijk is van de moraalwetenschappelijke vooruitgang. Een maatschappelijke evolutie hangt niet alleen af van de ontwikkeling van de wetenschap, zij wordt in de eerste plaats bepaald door het spel van de maatschappelijke krachten, de sociale bewegingen.

2.1.3. *Pedagogische functie.*

Een derde taak van de afdeling is van opvoedkundige aard: het vormen van leraars. Door de oprichting van deze sectie zal een einde gemaakt worden aan een toestand, die al te lang bestaan heeft en waarbij licentiaten Germaanse filologie, Romaanse filologie, klassieke taalkunde, geschiedenis e.a. de opdracht kregen in het middelbaar onderwijs de leerlingen les in moraal te geven.

Hoewel het nog geruime tijd kan duren voordat een volledige sanering zal doorgevoerd zijn, mag men nu toch hopen dat deze gezondmaking er zal komen.

Op welke pedagogische taak moet de toekomstige leraar moraal voorbereid worden?

a. hij moet, zoals de leraar Frans, geschiedenis, wiskunde, enz. de leerlingen *kennis bijbrengen betreffende een aspect van de werkelijkheid, nl, het morele*. In dit verband wordt van hem gevraagd dat hij hun inzicht zou uitbreiden en verdiepen door hen een zo ruim mogelijke kijk te geven. De leraar moraal moet zijn leerlingen wijzen op de ontwikkeling van het zedelijke bewustzijn en handelen in onze culturele geschiedenis om hen te doen beseffen dat zij niet buiten de tijd leven maar zich bevinden in een bepaald stadium in het algemene verloop. Zij moeten de kenmerken van deze evolutie begrijpen om hun eigen plaats te bepalen en hun persoonlijk leven zin te geven. Wat in onze cultuur gebeurt moet vergeleken worden met menselijke houdingen en handelwijzen in andere beschavingen om de eigen beperktheid te overschrijden. In dit verband moet de leraar de jongeren inlichten over wat wij weten over de mens in het algemeen en wat wij weten over de essentiële kenmerken van onze eigen geïndustrialiseerde samenleving. De complexiteit van het morele gebeuren moet uitgelegd worden door de banden met het economische leven, het sociale gebeuren, de politieke fenomenen en de religieuze uitingen te belichten.

Het zou niet moeilijk zijn de lijst van thema's die iedere leraar in zijn lessen moet behandelen uit te breiden maar we willen de lezer met een dergelijke opsomming niet vermoeien. Belangrijker is de bedenking dat de lesgever altijd zijn stof zo moet ordenen dat het algemene en het bijzondere, het abstracte en het concrete, het vroegere en het eigentijdse, het verre-vreemde en het persoonlijk-beleefde in eenheid voorkomen. De leraar moraal moet zijn leerlingen als levende mensen benaderen, hen uit hun eigen wezen doen treden door belangstelling te wekken voor een gebeuren dat buiten hen plaatsheeft, maar tevens hen tot zichzelf doen terugkeren door de betekenis van dit externe voor henzelf aan te duiden. Aldus mag hij nooit de algemene kennis op zichzelf beschouwen, doch moet hij deze voortdurend betrekken op de concrete, existentiële situaties waarin hijzelf, zijn huidige of toekomstige leerlingen, hun ouders, enz. zich bevinden. Maar deze gerichtheid op het eigen ik, de eigen groep of het eigen sociale milieu mag niet ontaarden in narcissisme en moet gezuiverd worden door de verruimende belangstelling voor het andere, het algemene, het theoretische. De leerlingen moeten ertoe gebracht worden in te zien dat zij tegelijkertijd kleine schakels zijn in een groot proces én dat zij in het reële, dagelijkse gebeuren een grote persoonlijke verantwoordelijkheid hebben.

b. door zijn morele opdracht is de leraar zedenleer geen persoon die zich kan beperken tot het overdragen van kennisinhouden. Hij moet zijn leerlingen niet alleen spreken over wat anderen en hij zelf geconstateerd hebben inzake de morele houding en handel-

wijzen van de mens, nu of vroeger, maar ook oordelen vellen over wat al dan niet gedaan, gedacht en gevoeld moet worden. Indien hij dus les geeft over arbeidsproblemen of over sociale conflicten of over familiale verhoudingen of over wereldbeschouwelijke opties, moet hij inlichtingen verschaffen van algemeen-overzichtelijke en bijzonder-concrete aard en daarenboven uitwegen aanduiden, oplossingen suggereren, normen voorstellen, waarden verdedigen.

De taak van een leraar moraal is dus van een bijzondere aard. Hij mag zich niet tevreden stellen met uiteenzettingen over wat gebeurd is of zal gebeuren, maar moet er valoriserende oordelen aan toevoegen. Deze normatieve instelling wordt van hem niet gevraagd om hem te dwingen met zichzelf in het reine te komen (hoewel dat ook betekenis heeft) maar omdat hij jongeren moet opleiden. De lesgever moet zijn leerlingen helpen bij het opbouwen van hun persoonlijk normatief gedragsgeheel, hen bijstaan in hun groei naar het volwassen worden, hen raad geven waar zij hem hun morele conflicten voorleggen. Hij is niet alleen degene, die inwerkt op het weten van zijn leerlingen, hen iets leert, maar ook de man die steun geeft, ongevormden tracht te richten op waardevolle doeleinden om latere ongezonde conflicten te vermijden en een beter samenleven van de mensen te verwezenlijken. Doordat de leraar zedenleer ook het normatieve op het oog heeft, is zijn taak bijzonder zwaar. Wie aan een ander iets wil leren, richt zich tot het intellect van degene, die onderwezen wordt. Wie normatieve bedoelingen heeft, kan zich echter niet tot het verstandelijke beperken. Hij moet de totale mens aanspreken, de mens van vlees en bloed die in een eigen situatie verkeert en van daaruit dagelijks gedwongen is keuzen te doen. Het aanduiden van oplossingen heeft hier meer dan intellectuele gevolgen, het grijpt in op de concrete bestaanssituaties.

Daardoor krijgt de leraar moraal een bijzondere verantwoordelijkheid. Hij kan, door beslissingen bij de jongeren te suggereren, feitelijke verhoudingen beïnvloeden, waardoor nieuwe situaties ontstaan. Indien deze nieuwe toestanden, hoewel door de jongeren zelf in het leven geroepen, in zekere mate het gevolg zijn van zijn raadgevingen, draagt hij een responsabiliteit op het existentiële niveau. Dit kan met zich brengen dat de lesgever in allerhande conflicten gewikkeld raakt die bijv. verband houden

- met de persoonlijke psychologische houding van een of meerdere leerlingen;
- met vragen van wereldbeschouwelijke aard, die door de morele opvoeding op de voorgrond treden;
- met problemen inzake sociale achtergrond; door zijn lessen kan de leraar in botsing komen met ouders of andere morele gezagdragers. Het is duidelijk dat hij, waar mogelijk, met deze instanties moet samenwerken, maar anderzijds moet ook beklemtoond worden dat hij, indien de ouders of andere morele gezagdragers in hun zedelijk-opvoedende taak tekortschieten, zijn verantwoordelijkheid niet mag ontvluchten en derhalve in de les corrigerend moet optreden.

Aan de leraars zedenleer wordt gevraagd de jeugd moreel inzicht te verschaffen en leiding te geven. Misschien is er geen mooiere, maar ook geen moeilijker opdracht. *Wat moet er nu in de universitaire vorming begrepen zijn om deze taak te kunnen vervullen?*

a. in de *eerste plaats* moet er op het verstandelijke vlak voor gezorgd worden dat de toekomstige lesgever voldoende bagage bezit om de leerlingen op een zo breed mogelijk terrein inzicht te verschaffen op zedelijk gebied. Een strenge selectie van de studenten gedurende de kandidaatsjaren is dus verantwoord. Biedt anderzijds het

leerprogramma de nodige garanties dat het gestelde doel zal bereikt worden? Enkele kritische opmerkingen zijn hier op hun plaats:

- het is te betreuren dat vakken als „algemene cultuurwetenschap" of „cybernetica" ontbreken. Het eerste zou de studenten de gelegenheid bieden kennis te maken met de vergelijkende cultuurstudie, het tweede zou hen inwijden in het wetenschappelijk onderzoek betreffende het normverschijnsel als zodanig.
- in de opleiding wordt geen rekening gehouden met het feit dat sommige afgestudeerden in het technisch onderwijs zullen werkzaam zijn. In dit verband zou het misschien nuttig zijn vakken, die betrekking hebben op het industrialisatieproces, de arbeidssociologie, arbeidspsychologie en arbeidsethiek in te lassen. Daarbij mag echter niet vergeten worden dat niet alle afgestudeerden noodzakelijkerwijze in het middelbaar of technisch onderwijs moeten terechtkomen (de pedagogische functie is niet de enige!) en dat dienvolgens het leerprogramma niet volledig op deze ene behoefte mag afgestemd zijn.
- in hoeverre worden de studenten die later een onderwijstaak zullen aanvaarden op didactisch gebied voorbereid? Kenmerkend voor ons universitair stelsel is het feit dat de pedagogische vorming van de toekomstige leraars, alhoewel expliciet in het curriculum vermeld en daadwerkelijk gegeven (aggregeert), toch geen volledige bevrediging schenkt. Studenten, die in de laatste jaren hun licentieverhandeling voorbereiden, hebben er ofwel geen bijzondere belangstelling, ofwel geen tijd voor. Er zijn al dikwijls stemmen opgegaan om hierin verbetering te brengen door een vijfde jaar in te voegen, maar dit werd om allerlei redenen niet verwezenlijkt (de wenselijkheid van zo'n jaar laat ik hier in het midden).

Het is in dit verband eigenaardig vast te stellen dat onze universiteit tegelijkertijd een pedagogische en anti-pedagogische oriëntatie bezit. Pedagogisch want veel takken van haar onderwijs zijn duidelijk geïnspireerd door opvoedkundige behoeften (in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte is er een afdeling Romaanse filologie omdat er leraars Frans nodig zijn, geschiedenis omdat er in het M.O. geschiedenis geleerd wordt, enz.). Anti-pedagogisch want aan de studenten wordt vaak wetenschap verstrekt zonder in te gaan op de bijzondere didactische problemen, die zich later voor hen zullen stellen. Om in deze toestand verbetering te brengen moeten bij een eventuele hervorming twee beginselen gehuldigd worden:

- de studenten, die leraar worden, moeten een meer ontwikkelde en specifieke didactische vorming krijgen;
- voor de autonome ontwikkeling van het wetenschappelijk inzicht en ter bestrijding van een geborneerd opvoedkundig pragmatisme moet de universitaire opleiding een eigen finaliteit behouden en niet voortdurend betrokken worden op latere pedagogisch- didactische behoeften. Lessen in het Middelbaar Onderwijs mogen geen gesimplifiëerd afkooksel van universitaire cursussen zijn en colleges van professoren mogen niet bedoeld zijn om de leraars in hun dagelijkse lespraktijk onmiddellijk stof te leveren. Sommige oudere studenten, die reeds een taak van leraar vervullen, stellen voortdurend de vraag wat zij voor hun eigen les in de klas van de universitaire cursussen kunnen gebruiken. Zij verwarren twee niveaus en vergeten dat er een kwalitatief verschil moet gehandhaafd blijven.

b. in de *tweede plaats* moet de leraar moraal door zijn persoonlijk voorbeeld, door zijn gedrag in en buiten de klas, de leerling existentieel bewijzen hoe men op verantwoorde wijze de menigvuldige concrete situaties ondergaat, verwerkt en verandert. Hij moet hiervoor zelf een evenwichtige en volwassen persoonlijkheid bezitten. Indien hijzelf niet harmonisch is, maar zware psychische afwijkingen vertoont, kan hij zijn leerlingen geen evenwichtige opvoeding geven en is hij niet geschikt voor zijn ambt.

Het is dus van het grootste belang dat de student geholpen wordt in zijn zoeken naar evenwicht, zelfwaardering en zelfverbetering, zijn bouwen aan de eigen persoonlijkheid. Dit kan niet geschieden door een louter verstandelijke opleiding. Een behandeling van iedere student individueel is, wegens de praktische en financiële bezwaren eraan verbonden, niet doenbaar. De stelling dat de individuele behandeling tot de beste resultaten zal leiden, is ook vanuit een wetenschappelijk en methodologisch standpunt gezien, voor discussie vatbaar. Blijft dan slechts de groepsbehandeling, waarop we verder terugkomen.

c. in de *derde plaats* moet de leraar moraal zijn leerlingen op het concrete plan van hun particuliere moeilijkheden persoonlijk helpen. Hij kan zich niet afzijdig houden, maar moet raadgevend optreden als de jongere bij hem komt met psychologische moeilijkheden, wereldbeschouwelijke vraagstukken, conflicten met het ouderlijk milieu. Wordt de student moraalwetenschappen hiervoor opgeleid? Allereerst zouden we hier moeten beschikken over een op onderzoek gebaseerde lijst van problemen die zich voordoen. Deze lijst ontbreekt. Uit gesprekken met leraars blijkt echter dat het in veel gevallen over vier soorten conflicten gaat:

- moeilijkheden in de houding tegenover de eigen persoon: in deze sector zijn de seksuele problemen waarschijnlijk wel de meest voorkomende en meest dringende;
- moeilijkheden in de houding tegenover het eigen beperkte milieu, de familieleden, de ouders meer in het bijzonder (problemen van gezag, gehoorzaamheid, persoonlijke vrijheid en ontwikkeling);
- oriëntatieproblemen ten aanzien van het grotere menselijke milieu, de sociaal-economische en politieke wereld (zoeken naar een zinvolle sociale theorie, liberalisme, socialisme, communisme);
- moeilijkheden in de houding tegenover het geheel der dingen, de kosmos, het alomvattende, eeuwige en perfecte (al of niet verwerpen van het bestaan van God, zoeken naar de zin van het leven, houding tegenover de dood).

Over deze problemen wordt de student op verstandelijk vlak ingelicht door verschillende vakken, zoals "De vormen van het religieus leven" en de "Bijzondere moraal" waarin de familiale en seksuele ethiek behandeld worden. Het enige wat duidelijk ontbreekt is een cursus "Politieke en sociale stelsels" om op vragen van de derde soort voorbereid te worden. Op het vlak van de persoonlijke raadgevingen ontbreekt echter in de huidige opleiding een adequate oplossing. Plannen zijn evenwel in voorbereiding om de studenten, die dit vrijwillig kiezen, de gelegenheid te geven een specifieke vorming te ondergaan. De bedoeling van deze groepstherapie of groepsbehandeling, om een minder ambitieuze term te gebruiken, is dubbel:

- de studenten in een groep van maximum tien personen via gesprekken en discussies te brengen tot hogere sociabiliteit, hogere zelfcontrole, hoger rationeel bewustzijn. Deze behandeling wil dus bijdragen tot de vorming van de harmonische persoon-

lijkheid van de toekomstige leraar. Het is wel waarschijnlijk dat studenten van 18 tot 22 jaar persoonlijk ook te doen hebben met de vier genoemde problemen van seksuele, familiale, politieke-sociale en religieuze aard en dat deze onderwerpen in het groepsbesprek dus naar voren zullen komen.

- de studenten efficiënt voor te bereiden op hun latere taak van morele moderator in klasverband en van individuele raadgever en opvoeder van leerlingen in of buiten de les zedenleer (didactisch doel).

De opleiding tot morele raadgever is in het huidige stadium bijzonder moeilijk omdat deze functie zeer complex is en een grote verantwoordelijkheid met zich brengt en omdat wij in ons land op dit gebied nog weinig ervaring hebben. Ik noem als problemen

1. opdat het experiment van de groepsbehandeling goed zou verlopen moeten deskundige groepstherapeuten gevonden worden die de studenten in kleine groepen leiden;

2. beslissingen zullen moeten genomen worden over de te volgen methode. Verkiest men een meer psychoanalytische weg of een niet directieve methode zoals die van Rogers?

3. van fundamenteel belang is de vraag of, indien uiteindelijk een zeker directief karakter van de behandeling niet kan vermeden worden (en ik meen dat dit zo is), men kan beslissen welke waarden, doeleinden, normen in de behandeling als positief en welke als negatief zullen gesteld worden. Wat zal als zinvol, wat als niet zinvol gewaardeerd worden? Indien sommige waardevolle relaties verloren gaan, wat zal daarvoor in de plaats gesteld worden? Formele benaderingen en oplossingen (zoals de redenering dat het de bedoeling is alle vormen van autoritarisme, dogmatisme, agressiviteit, absolutisme, nihilisme enz. op te heffen) zijn hier onvoldoende omdat de betekenis van de menselijke houdingen en handelwijzen afhangt van de verdedigde waarden en nagestreefde doeleinden. Maar welke moeten gekozen worden, welke zijn fundamenteel? Waarheen wil men gaan? Wil men de bestending of de verandering, het bestaande of iets nieuws? Wil men sommige relaties wijzigen en andere behouden? Welke? Tracht men de jongeren in de huidige sociale structuren te integreren of moet hun verzet tegen het bestaande, waar dit zich uit, geactiveerd worden? Op grond van welke keuze? Bestaat er op dit punt overeenstemming tussen de kandidaten-therapeuten, die de groepsbehandeling zouden leiden? Of zou het zo zijn dat zij zelf met betrekking tot de keuze van fundamentele waarden, doeleinden en normen een opleiding nodig hebben?

Uiteindelijk berust heel het werken met mensen, het verbeteren van hun gedraging en de gezondmaking van hun overtuigingen op afspraken inzake wat wel en wat niet van hen verwacht wordt. Zonder antropologie en ethiek is geen pedagogie en geen sociaal werk mogelijk. Uit wat in Angelsaksische landen gebeurt blijkt dat het gevaar niet denkbeeldig is dat de sociale werkers, zielszorgers, therapeuten, specialisten inzake human relations, praktische psychologen en psychiaters meer door het sociale milieu dat ze bewerken geconditioneerd worden dan door de idealen die zij voorstaan. Zij behouden en versterken meer dan dat ze veranderen. Dit is te begrijpen indien genoemde werkers zich, van deze conditionering bewust, duidelijk inzetten voor de handhaving met verbetering van het bestaande sociale systeem. Het is echter niet te aanvaarden indien er bij hen een gebrek aan bewustzijn aanwezig is omdat ze dan andere effecten bereiken dan ze zelf beseffen en expliciet nastreven. En wat met degenen, die zich wel

bewust zijn van het probleem en na reflexie en analyse tot het besluit komen dat de bestaande patronen van waarden, doeleinden en normen inzake de intermenselijke relaties niet te aanvaarden zijn? Het probleem is niet denkbeeldig want wij leven op een aardbol met verschillende maatschappijen, verschillende economisch-sociale stelsels, verschillende interpretaties betreffende de mens en zijn behoeften.

Over dit probleem moet nagedacht worden. Indien zich bij jongeren een agressiviteit voordoet, kunnen wij deze niet zonder meer veroordelen. Een agressiviteit kan gewettigd of ongewettigd zijn, dit hangt o.m. ook af van de objecten (relaties) waartegen zij gericht is. Wij mogen nooit de bedoeling hebben van de toekomstige leraars gedweeë, volgzame lieden te maken op grond van de beschouwing dat verzet moet vermeden worden. Er is gezond en ongezond verzet. Om hun onderscheid te kennen moeten wij weten wat wel en wat niet beoogd moet worden. Uiteindelijk kan de sectie moraalwetenschap zich niet ontwikkelen in de goede richting zonder antropologische en sociale filosofie en het is nuttig dit te erkennen. Zonder duidelijke theorie riskeren wij meer beheerst te worden dan te beheersen.

Uit de opsomming van moeilijkheden mag niet geconcludeerd worden dat het experiment van de groepsbehandeling moet uitgesteld worden. Een negatieve houding is niet gewenst. We moeten ervoor zorgen dat op dit gebied in ieder geval iets wordt begonnen maar dat tevens behoedzaam wordt gewerkt om mislukkingen en onverwachte problemen te vermijden. Daarvoor zijn twee dingen nodig: een explicite van de bedoelingen en een samenwerking tussen de therapeuten. Om dit te bereiken moet het experiment voortdurend gesuperviseerd worden door de raad van de sectie moraalwetenschap, waarin de personen zetelen die in laatste instantie verantwoordelijk zijn voor de opleiding van de studenten.

2.1.4. *Ideologische functie.*

De opleiding moraalwetenschap te Gent moet gezien worden in het bestaande wereld-beschouwelijke kader van Vlaanderen, van België.

Kenmerkend voor dit ideologische klimaat is:

- a. de aanwezigheid van meerdere ideologieën (pluralisme);
- b. het door de historische ontwikkeling gegroeide antithetische en dualistische karakter van deze ideologieën: zij zijn in twee tegenover elkaar staande kampen, een katholiek en een niet-katholiek, onderverdeeld;
- c. de organisatie in functie van deze tegenstelling van een groot deel van het sociale leven (institutionalisering op gebieden zoals het onderwijs, het politieke leven, de gezondheidszorg, de culturele activiteiten, de jeugdinstellingen);
- d. het verstand en gesloten (verzuild) karakter van deze organisaties als gevolg van de institutionalisering. De bestaande inrichtingen worden voorgesteld als in zichzelf zinvol, als vaststaand en als aan elkaar tegengesteld. De jeugd, buiten haar wil om in het verzuilde kader geplaatst, worden normen ingeprent waarbij gesteld wordt dat de bestaande scheidingen beschermd en in stand gehouden moeten worden. Tussen beide reeksen organisaties bestaan wel contacten, als gevolg van de onvermijdelijke toene-

mende interdependentie in de moderne samenleving, maar dan binnen het kader van een geheel van voorzorgsmaatregelen, die ertoe dienen dat de dualiteit niet opgeheven wordt. Elke poging, uitgaande van één van beide kampen, om een derde systeem op te bouwen dat het antithetische stadium zou te boven gaan, wordt bestreden met de overweging dat het slechts voordeel zou opbrengen aan één van beide bestaande stelsels. Overgangen van het ene naar het andere systeem, bijv. door enkelingen die zich bekeren of hun geloof verliezen, worden door aanhangers van het verlaten stelsel als slecht beoordeeld en ontmoeten van die kant dienvolgens sterke sociale en morele sancties. Men moet bij wijzigingen van de persoonlijke wereldbeschouwelijke uitzichten niet alleen een levensovertuiging vaarwel zeggen, maar ook een sociaal milieu verlaten. In feite overheerst aldus het wederzijds wantrouwen en de steriele onverdraagzaamheid. Door de verregaande sociale organisatie der wereldbeschouwelijke opties is de mobiliteit in feite dikwijls bijna onmogelijk.

e. in beide systemen zijn de morele zingeving en fundering ingrijpend verschillend. In de religieuze gedachtewereld wordt het zedelijke gebeuren geïnterpreteerd vanuit de relatie tussen God en mens. Een hoger persoonlijk wezen vormt hier de laatste grond en toevlucht. In de ongelovige zienswijze ontbreekt deze instantie en overheerst de immanent-menselijke zingeving en verantwoording.

Dit leidt tot tegenstellingen inzake de houding en handelwijze tegenover het heilige en het profane, het levende en het niet-levende, het natuurlijke en het onnatuurlijke, het huwelijk en het celibaat, de familie, enz.

Het valt niet te loochenen dat de oprichting van de opleiding moraalwetenschappen te Gent in zekere mate het gevolg is van het bestaan van dit ideologisch klimaat en er aldus door geconditioneerd wordt. Deze opleiding is immers *nauw verbonden met de feitelijke situatie inzake het Middelbaar Onderwijs die volgende karakteristieken bezit:*

a. aan de leerlingen (hun ouders) wordt de keuze gelaten tussen vier vakken: katholieke godsdienst, protestantse godsdienst, joodse godsdienst, zedenleer. Deze lessen kunnen gewoonlijk niet samen gevolgd worden, zodat het leerlingenpubliek in twee grote groepen uiteenvalt. De moraalles wordt door een meerderheid van niet gelovige jongeren gevolgd, de godsdienst door belijders van de katholieke, protestantse of joodse godsdienst.

b. door deze indeling krijgen de lessen in ieder van de vier richtingen een zekere inhoud en ontvangen de lesgevers een speciale opdracht en verantwoordelijkheid: ze wijden jongeren in een speciale denk- en levensrichting in. Doordat er een scheiding is tussen degenen die godsdienst en degenen die zedenleer volgen, is er ook differentiatie in de groep van lesgevers gekomen. Het ene deel is gelovig, het andere in de meerderheid der gevallen niet.

c. daar de onderwijstaak van de groepen van lesgevers niet gelijk is, heeft zich tenslotte ook een differentiatie in de leraarsopleiding doorgezet. Deze is qua inhoud verschillend en wordt opnieuw door gescheiden groepen verzorgd. De kerken bereiden hun lesgevers voor, de universiteit Gent leidt de leraars zedenleer op.

Hoe moet deze toestand nu beoordeeld worden? Ze is in meer dan één opzicht onbevredigend omdat:

a. er niet-godsdienstige leerlingen kunnen aanwezig zijn, die religieus voelen. Voor hen is er in het huidige stelsel geen eigen plaats;

b. de tegenstelling godsdienst-zedenleer op weinig verantwoorde gronden berust. Er bestaat voor gelovigen godsdienst en moraal, voor ongelovigen wereldbeschouwing en moraal. Beide bezitten een systeem van opties inzake de plaats van de mens in het fysische en sociale universum en een stelsel van gedragsregels. Geen enkel wetenschappelijk handboek zal dienvolgens godsdienst tegenover zedenleer stellen, wél godsdienstige wereldbeschouwing tegenover ongodsdienstige wereldbeschouwing, en tot op zekere hoogte dan, godsdienstige tegenover niet godsdienstige moraal. In het huidige stelsel gaat men uit van de gedachte dat de gelovige jongere meer godsdienst dan zedenleer moet krijgen en dat de ongelovige jongere alleen moreel, niet wereldbeschouwelijk moet gevormd worden. Het eigenaardige is dat deze eenzijdige opvatting in het Hoger Onderwijs niet voortgezet wordt: daar moeten althans in het rijksonderwijs in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte leerlingen met verschillende wereldbeschouwelijke achtergronden gezamenlijk de cursus Ethica volgen. Er is dus een duidelijke inconsequentie aan te stippen.

c. de gelovige studenten, die zich te Gent in de sectie moraalwetenschappen laten inschrijven, bezitten geen garanties dat zij, na afloop van hun studies, in het Middelbaar Onderwijs een plaats van leraar zedenleer zullen krijgen. Deze onbevredigende toestand is het gevolg van ons verzuild systeem en kan slechts opgeheven worden door een globale hervorming, die zowel het onderwijs van de godsdienst als dit van de zedenleer betreft.

Welke hervorming? Men zou er toe moeten komen voor alle leerlingen van het Middelbaar Onderwijs één cursus zedenleer in te richten. Daarnaast zouden vier vakken van wereldbeschouwelijke aard, een katholieke, een protestantse, een joodse en een ongelovige moeten voorzien worden, waaruit elke leerling (zijn ouders) er één kiest. *Dit voorstel biedt grote voordelen omdat:*

a. het in korte tijd realiseerbaar is;

b. de leerlingen op ethisch gebied niet langer zouden gescheiden en tegenover elkaar geplaatst worden. Maatschappelijk nadelige gevolgen van het huidige stelsel zouden aldus overwonnen worden, schadelijke agressies zouden opgevangen zijn en het verzuilingsproces zou ten dele geremd worden. De standpunten zouden niet verdoezeld worden maar op basis van een subjectieve onpartijdigheid openlijk met elkaar vergeleken worden.

c. men inspanningen zou moeten leveren om een moraal op te bouwen, die de wereldbeschouwelijke tegenstellingen te boven gaat. De huidige oplossing werkt intellectueel en moreel verstarrend omdat de andersdenkende met zijn standpunten in de discussie niet concreet aanwezig is, maar door de lesgever fictief opgeroepen wordt en door dezes oriëntering vaak eenzijdig voorgesteld wordt.

d. allen, wat hun ideologische overtuiging ook weze, leraar moraal zouden kunnen worden. In het bestaande regime wordt van de lesgevers godsdienst of moraal een gelovige of ongelovige instelling verwacht en zolang deze vakken tegenover elkaar geplaatst zijn, is dat niet te vermijden. Voor de zedenleer en haar leraar is dit niet gun-

stig. Het vak komt in een ongodsdienstig licht te staan en de lesgever is niet alleen iemand die de leerlingen moreel opleidt, maar ook de tegenstander van de pastoor, de dominee, de rabbijn. Zolang er een leergang godsdienst voor gelovigen bestaat, hebben ongelovigen recht op een eigen vak, maar voor de moraal zelf zou een opheffing van dit stelsel beter zijn.

e. het voorstel zou een oplossing brengen voor de gelovige studenten in de sectie moraalwetenschappen te Gent, die zoals de ongelovige afgestudeerden met een opdracht van zedenleer zouden kunnen belast worden. Tijdens de opleiding zou aldus ook een werkelijke confrontatie van inzichten tussen gelovigen en ongelovigen zonder verdoezeling van de standpunten kunnen plaatshebben.

f. een mogelijkheid zou geschapen worden om een nieuwe universitaire studierichting in het leven te roepen, nl. de wetenschap van de wereldbeschouwing, teneinde de toekomstige leraars wereldbeschouwing op hun taak voor te bereiden. Gezien het feit dat de levensbeschouwing en alles wat ermee samenhangt in de universiteit tot dusver niet wetenschappelijk bestudeerd werd, zou dit initiatief in meerdere opzichten vruchtbaar kunnen zijn.

Wat is tenslotte in het licht van voorgaande beschouwingen, de betekenis van de sectie Moraalwetenschappen te Gent? We hebben betoogd dat zolang godsdienstig geëngageerden godsdienstlessen in het M.O. geven, de ongelovigen het recht hebben voor de lessen zedenleer godsdienstig niet geëngageerde leraars te eisen. We hebben echter ook beklemtoond dat dit verzuild systeem grote nadelen biedt en opgeheven moet worden. Door de oprichting van de afdeling moraalwetenschappen kan de ideologische evolutie in Vlaanderen twee richtingen uitgaan. Er is enerzijds een mogelijkheid dat door deze stap de verzuiling zal toenemen, dat in plaats van toenadering een scherpere concurrentie zal optreden. Het kan zijn dat de opleiding van godsdienstleraars erdoor zal geactiveerd worden. In beide kampen zal dan de kwaliteit van de vorming wel verhoogd worden, maar de antithetische geest zal onverminderd blijven voortbestaan. Er is echter ook een kans - en dat is ongetwijfeld de bedoeling van de oprichters geweest - dat door dit initiatief de verzuiling ten dele efficiënt zal bestreden en opgeheven worden. Dit is mogelijk omdat

a. de opleiding geïntegreerd is in de Rijksuniversiteit te Gent. De universiteiten van Brussel en Leuven zijn wereldbeschouwelijk minder pluralistisch georiënteerd en daardoor minder in staat om de verzuiling tegen te gaan. Voor de overbrugging van de ideologische tegenstellingen kunnen Gent en Luik een rol spelen, die door Brussel en Leuven niet kan vervuld worden. In dit verband zou het wenselijk zijn dat ook te Luik een moraalwetenschappelijke afdeling zou opgericht worden;

b. in het leerprogramma werden vakken ingelast, die te maken hebben met problemen van wereldbeschouwelijke aard (antropologie, vormen van religieus leven). In een Rijksuniversiteit zijn alle garanties aanwezig om erover te waken dat deze vakken in een geest van objectieve wetenschappelijkheid en volstrekte onpartijdigheid zullen gegeven worden;

c. er in de opleiding over gewaakt wordt dat alle vormen van autoritarisme vanwege de lesgevers of andere personen vermeden worden. Zowel de professoren, de assisten-

ten als de studenten bezitten het recht op vrijheid van mening en interpretatie en kunnen elkander beïnvloeden in een open dialoog;

d. gedurende het academisch jaar 1963-64 werden daarenboven voor de studenten van de eerste kandidatuur moraalwetenschap lezingen gehouden door vreemde geleerden met verschillende overtuiging:

- Prof. Dr. B. DELFGAAUW uit Groningen, een katholiek, hield drie lezingen over „Christendom en Marxisme”,
- Prof. Dr. C.A. Van PEURSEN uit Leiden, een protestant, gaf twee voordrachten over de moderne antropologie,
- Prof. Dr. R. BEERLING uit Leiden, een ongelovige, behandelde in twee lezingen problemen in verband met arbeid en vrije tijd,
- Dr. KWEE SWAN LIAT uit Leiden sprak over Chinese filosofie. De bedoeling is deze contacten voort te zetten en uit te breiden;

e. om de verdraagzaamheid te bevorderen wordt gedacht aan het organiseren van gespreksgroepen waarin studenten met verschillende wereldbeschouwingen opgenomen worden. In ruimer verband is het ook de bedoeling buiten de universiteit dergelijke confrontatiebijeenkomsten, bijv. debatten voor het grote publiek, te organiseren.

Opdat de afdeling moraal de beschreven opdrachten zou uitvoeren en aan de verwachtingen zou beantwoorden, dient zij haar activiteiten volgens bepaalde algemene beginselen te ordenen. Na de functionele analyse komen we zo tot de bespreking van de structurele vereisten.

2.2. *Structurele vereisten.*

1. In de eerste plaats moet de sectie een eigen eenheid bezitten. Alle activiteiten, of het nu het onderzoek, het beleid, de opleiding of de ideologische confrontatie betreft, of het nu gaat over het bureau voor zedelijke hulp, de groepsbehandeling, de gespreksgroepen of de publieke debatten, moeten gecoördineerd worden vanuit één unificatiebeginsel, nl. de morele dimensie in het menselijke optreden en denken. Deze unificatie dient tot stand te komen zonder de differentiatie en relatieve zelfstandigheid van de subactiviteiten te belemmeren. Daarvoor is de uitbouw nodig van een raad, die alle werkzaamheden leidt. Het bestuur van deze raad moet regelmatig bijeenkomen en na overleg beslissingen nemen die iedereen binden.

Het eenheidsprincipe is niet alleen toepasselijk op het geheel van de werkzaamheden, maar ook op de subactiviteiten afzonderlijk. Zo kunnen we voor het aspect opleiding stellen dat de hoogleraren, die uit verschillende scholen, instituten en faculteiten komen, regelmatig overleg moeten plegen om hun lessen in de moraalafdeling aan elkaar aan te passen. Een cursus kinderpsychologie die niet aansluit bij wat de studenten in het vak psychologie geleerd hebben, is ondoelmatig; in de oefeningen moraal moet een of ander aspect van de algemene leergang ethica uitgediept worden. De kandidaatvakken van niet specifieke morele aard moeten zo gedoceerd worden dat ze een goede voorbereiding vormen tot meer diepgaande uiteenzettingen over zedelijke problemen in de licenties. Om deze coördinatie te bevorderen zou het nuttig zijn te denken aan een eigen

reeks publicaties waarin cursussen in boekvorm worden uitgegeven. Voor het persoonlijke werk van de studenten is verder, met het oog op de versterking van de eenheid, de oprichting van een speciaal seminarie moraalwetenschap een dringende noodzaak. Het huidige seminarie moraalfilosofie en metafysica dat vooral wijsgerige werken bevat en niet geëquipeerd is voor een groot aantal studenten, kan geen voldoening geven. Om gespecialiseerde kennis te verwerven zouden de studenten daarenboven de gelegenheid moeten krijgen om in andere seminaries en laboratoria van onze universiteit opzoekingen te verrichten.

Ook voor het wetenschappelijke onderzoek is de eenheid een belangrijk principe, zowel voor de descriptie, de systematisering, de verklaring als de normering. De onderzoekingen moeten gepland en gecoördineerd worden, de resultaten en methoden dienen met elkaar vergeleken te worden en met buitenlandse onderzoekers en instellingen, die in dezelfde richting werken, moeten contacten gelegd worden. In de praktijk zal in het onderzoek de eenheid niet gemakkelijk te realiseren zijn. We mogen immers niet vergeten dat veel morele fenomenen uitermate complex zijn. Ze zijn verweven met een groot aantal andere gegevens, die in hun specificiteit zullen moeten bestudeerd worden om de werkelijke achtergrond van het zedelijke verschijnsel te peilen. De moraal houdt immers verband met talrijke soorten gebeurtenissen o.a.

a. *biologisch-fysiologische* fenomenen: constitutionele factoren van endocrinale of neurologische aard spelen een belangrijke rol in de menselijke gedragingen en hebben, zoals de problemen inzake erfelijkheid en evolutie voor de ethicus een grote betekenis;

b. *psychologische, socio-psychologische en psychopathologische* verschijnselen: kennis van deze disciplines is nodig om het menselijke optreden in zijn normale vorm, in zijn stoornissen en in zijn zware afwijkingen te begrijpen. De moraalwetenschapsman moet de genese van het morele bewustzijn bij de enkeling onderzoeken, aandacht schenken aan de verschillende vormen van interpersoonlijke beïnvloeding en de werking van groepen op de houdingen en handelwijzen van enkelingen bestuderen. Hij moet het individueel en sociale gedrag in extreme situaties onderzoeken om een inzicht te verwerven in de factoren die afwijkingen te weeg brengen en in het normale sociale verkeer de aspecten leiderschap en volgzaamheid, vriendschap en vijandschap, verdraagzaamheid en autoritarisme, coöperatie en competitie van dichtbij bestuderen.

c. *economische* fenomenen: verbanden moeten opgespoord worden tussen de morele waarden-, doeleinden- en normensystemen en de economische structuren en regimes (plukteelt, agrarische economie, handelseconomie, industriële maatschappij, kapitalistisch of socialistisch regime, enz.). In onze huidige samenleving moeten de ethische gevolgen van het dualisme publieke-private sector en de kenmerken van de moraal in de sectoren van de productie, de distributie en de consumptie geanalyseerd worden.

d. *sociologische* verschijnselen: welke rol speelt de moraal in het socialiseringsproces, in het institutionaliseringsproces, in het mechanisme van de sociale controle? Wat is de invloed van de sociale ontwikkeling op de vorm, de inhoud, de dynamiek en de differentiatie van de morele waarden, doeleinden en normen? Wat kan in ethisch opzicht afgeleid worden uit macro-sociologische theorieën zoals die van Marx, Rostow, e. a.? Of wat de concrete realiteit van het sociale leven betreft: welke morele verschillen treffen we aan tussen de diverse maatschappelijke functionele systemen (het leger, de kerk,

de school, de partij, enz.), tussen de onderscheiden sociale lagen en klassen (arbeiders, bedienden, burgers)? Wat zijn de morele gevolgen van de moderne ontwikkeling van het gezin, van het dorp, de stad, van de industriële onderneming, van de werkverdeling, van de bureaucrativering?

e. Men zou deze lijst van verbanden nog veel langer kunnen maken: er zijn de politieke verschijnselen (relaties tussen macht en moraal, morele kenmerken van verschillende regimes zoals democratie en totalitarisme, landen met een één- of meerpartijensysteem), de juridische, administratieve, linguïstische, artistieke en religieuze gegevens, die hun invloed doen gelden. En daarnaast mogen we de voor de moraal betekenisvolle fenomenen, die bestudeerd worden door synthetisch gerichte menselijke wetenschappen zoals de geschiedenis, de pedagogiek, de antropologie en de cultuurwetenschap (studie van ideologieën, waardensystemen) niet vergeten. Dit vormt samen een indrukwekkend complex geheel van gedifferentieerde verschijnselen, waarmee de moraalwetenschapsmens te maken heeft. Het is een grote opgave deze gegevens samen te brengen en in een verantwoorde synthese te integreren, maar het moet gebeuren indien de moraalwetenschap haar eigen object wil begrijpen en verklaren.

2. De afdeling dient in ruime mate *autonoom* te zijn. Zij moet zich zelfstandig kunnen uitbreiden, initiatieven nemen zonder voortdurend van andere instanties af te hangen. Binnen het bestaande universitaire kader, dus met een zekere afhankelijkheid ten opzichte van de academische overheid, dient zij haar eigen weg te kunnen gaan zonder zich te laten beïnvloeden door enige externe druk vanwege economische machten, politieke partijen, ideologische tendensen of sociale drukkingsgroepen. Deze autonomie is nodig om

- het wetenschappelijk onderzoek zuiver te houden;
- de maatschappelijke taak efficiënt uit te voeren. Het centrum moet de gelegenheid krijgen ongehinderd informatie in te winnen, kritieken uit te brengen, adviezen op te stellen en plannen uit te werken;
- in de opleiding bevredigende resultaten te bereiken. Momenteel is het zo dat de meeste leergangen in de afdeling gedoceerd worden door personen, die elders een belangrijke leeropdracht te vervullen hebben. Men kan van deze mensen niet eisen dat zij de nieuwe onderwijstaak als hoofdbezigheid opvatten. Voor de moraalwetenschappelijke afdeling dreigt daardoor het gevaar echter dat zij, bij gebrek aan een ruime eigen kern van hoogleraren, geen zelfstandige entiteit zal worden. Om dit te vermijden is het nodig in de toekomst meer docenten, die zich volledig voor de moraalwetenschappelijke vorming inzetten, te rekruteren;
- de ideologische confrontatie op gang te brengen. Het centrum moet genoeg onafhankelijkheid bezitten om bestaande vooroordelen en verzuilde opvattingen te ontdekken en te weerleggen. Wil men de nieuwe afdeling de nodige autonomie geven, dan moeten haar de vereiste middelen verstrekt worden. Zij moet beschikken over
  - eigen lokalen. Voorzichtige berekeningen wijzen uit dat over twee jaar het aantal studenten waarschijnlijk 100 tot 150 zal bedragen. De plaatsruimte in de sectie wijsbegeerte is nu al volkomen ontoereikend. In de naaste toekomst zal bijgevolg een ander gebouw moeten gevonden worden.

- eigen bedienden, assistenten, werkleiders. Op dit ogenblik is het administratief en wetenschappelijk personeel volstrekt onvoldoende, er is één assistent en één bediende. Indien dit aantal binnenkort niet verdrievoudigd wordt, zullen de grootste moeilijkheden ontstaan;
- een eigen bibliotheek. Een speciaal uitrustingskrediet zou hiervoor gewenst zijn;
- een eigen krediet voor allerlei apparaten zoals typemachines, bandrecorders, microfilmtoestellen, fotocopiëerapparaat en didactische hulpmiddelen.

3. Indien de afdeling voldoende één en autonoom is, bezit zij de mogelijkheid om aan een derde structurele eis te voldoen: zij moet *auto-correctief* zijn. Wat bij de oprichting volgens bepaalde regels vastgelegd werd moet men niet mechanisch uitvoeren, maar voortdurend aanpassen aan de wisselende omstandigheden. Elke verstarring, elke slaafse onderwerping aan het eenmaal ontworpen is uit de boze. In een moderne instelling is niet alleen de continuïteit maar ook de dynamiek een noodzaak. Deze laatste is slechts mogelijk indien voor alle taken en op alle niveaus rekening gehouden wordt met het principe van de zelfverbetering.

Nergens is de eis van auto-correctie meer van tel dan in de wetenschappelijke sector. Daarom moet het centrum moraal in zijn onderzoeken de bereikte resultaten voortdurend kritisch analyseren en herzien op grond van wat hier of elders, in ons land of in het buitenland, gevonden werd. Het moet nieuwe researchprogramma's opstellen, onbekende terreinen ontginnen, nieuwe methoden opstellen of overnemen. Ook het toegepaste onderzoek moet dynamisch en plastisch zijn. Wij dienen voortdurend rekening te houden met de evolutie van de maatschappelijke behoeften, oude onvruchtbare initiatieven op te geven en andere te ontwerpen. Inzake de opleiding van de studenten is het principe van de zelfverbetering eveneens uitermate gewichtig:

a. voor het *leerprogramma* kan nu reeds een correctie gedacht worden. Ik beperk me tot drie opmerkingen. Indien men, wat aanbeveling verdient, voor elk vak persoonlijke lectuur en oefeningen zou eisen, is het aantal cursussen per jaar te groot. Het zou dus verminderd mogen worden. Vervolgens is op te merken dat het huidige curriculum te weinig ruimte biedt voor een grondige economische en politieke initiatie. Tenslotte zou het nuttig zijn in de licentie moraal-wetenschap verschillende specialisatierichtingen in te voeren. Daarbij moet dan gekozen worden tussen twee opties. Ofwel geschiedt de specialisatie volgens de wetenschappelijke discipline en dan zou men de opleiding kunnen organiseren in drie richtingen, een biologisch-fysiologische, een economisch-sociologische en een psychologisch-culturologische. Ofwel wordt het toekomstige beroep het criterium en dan is een onderscheid tussen de opleiding voor zuiver wetenschappelijk onderzoek, voor maatschappelijk beleid en voor het ambt van leraar middelbaar onderwijs gewenst.

b. wat het *didactisch* aspect in het onderwijs betreft, kan de bestaande formule in meerdere opzichten verbeterd worden: er zijn meer oefeningen, persoonlijke lectuurwerkzaamheden, repetities, partiële examens en minder ex-cathedra cursussen nodig. De boven voorgestelde hervormingen inzake de examens zouden moeten toegepast worden.

Om de dynamiek van het onderwijs in de afdeling moraalwetenschap te garanderen zou men speciale werkgroepen, bestaande uit leden van de raad van de afdeling, moeten

oprichten. Een eerste zou ieder jaar de gangbare didactische methoden kritisch dienen te onderzoeken en daarin correcties aanbrengen. Een tweede zou, bijv. om de tien jaar bijeenkomend, het leerprogramma moeten analyseren en eventueel herzien. In beide groepen zouden de conclusies moeten gebaseerd worden op de ervaringen van de lesgevers en van de studenten (deze laatste kunnen via enquêtes achterhaald worden), rekening houdend met het beroep waarop de studenten voorbereid worden en de algemene wetenschappelijke, technische, economische en sociale ontwikkeling.

4. Tenslotte is het wenselijk de structuur van de afdeling zo democratisch mogelijk te maken. Daar de moraalwetenschap door de natuur van haar object voortdurend geconfronteerd wordt met aangelegenheden van wereldbeschouwelijke en ideologische aard, is deze vereiste van het hoogste belang. Bij de beoordeling van personen mogen alleen de bekwaamheid en de werkkraft de doorslag geven. Coöperatie en gezonde wedijver, teamgeest en teamwerk moeten de doorslag geven. In het onderzoek en het onderwijs, bij benoemingen en bevorderingen mag er geen spoor zijn van enige politieke of ideologische discriminatie.

Het democratische principe moet ook van kracht zijn in de verhoudingen tussen de diverse subactiviteiten, de verdeling van de kredieten en de betrekkingen tussen het onderwijzend, wetenschappelijk, administratief en studerend corps. Wat deze laatste relaties betreft, wijzen we op de mogelijkheid

- om het pyramidale stelsel aanzienlijk te milderen door het aantal hoogleraren per wetenschappelijke discipline te verhogen;
- om de samenwerking tussen de professoren onderling te verbeteren door de uitbreiding van het stelsel van de partim leergangen, waarbij verschillende hoogleraren ieder een deel van de cursus doceren, en door de vermenigvuldiging van de leergangen die tegelijkertijd door meerdere lesgevers in elkaars aanwezigheid gedoceerd worden. In de plaats van een monoloog bekomt men dan een colloquium van hoogleraren, bijgewoond door de studenten. Een eerste experiment in die zin zal dit jaar voor het vak antropologie gewaagd worden;
- om ook bij de studenten de teamgeest te bevorderen zou men kunnen denken aan het opgeven van gezamenlijke oefeningen en gezamenlijke licentieverhandelingen en het examineren in groep. Voor verschillende studie-aangelegenheden zouden bovendien aan de studenten meer bevoegdheden en meer medezeggenschap moeten toegekend worden.

2.3. *Tweede Besluit.*

Als we wat voorafgaat samenvattend beschouwen, komen we tot twee conclusies:

1. De afdeling moraalwetenschappen heeft vier functies te vervullen. Omdat deze onderling verbonden zijn, moeten ze als een geheel gezien worden. Indien één of meerdere basisactiviteiten verwaarloosd worden, heeft dit een nadelige weerslag op de andere werkzaamheden. Het is niet mogelijk de ene taak los van de andere op een efficiënte wijze uit te voeren. In feite stellen we vast dat de pedagogische opdracht van de meeste

hoogleraren in de afdeling zo omvattend is, dat de andere functies eronder lijden. De moraalwetenschappelijke afdeling riskeert in deze omstandigheden geen wetenschapscentrum maar een hogere vakschool te worden. Dergelijk pragmatisme moeten we bestrijden.

2. Er zijn vier structurele kenmerken vereist. Ieder van deze karakteristieken is nodig voor het geheel van de functies. Deze kenmerken zijn onderling verbonden: zonder interne eenheid kan er geen autonomie zijn ten opzichte van de andere universitaire afdelingen, zonder eenheid én autonomie is er geen dynamiek mogelijk, zonder eenheid, autonomie en dynamiek zal er geen democratie zijn. Daar we op dit ogenblik reeds kunnen constateren dat in feite zowel de eenheid als de zelfstandigheid en de democratie van de afdeling te weinig ontwikkeld zijn, moet gedacht worden aan een institutionalisering van de dynamiek om tijds de nodige vernieuwende maatregelen te kunnen treffen.

3. De moraalwetenschappelijke afdeling in de universiteit.

Na de bespreking van de universiteit als geheel en de moraalafdeling in het bijzonder tenslotte een woord over de verhoudingen tussen beide eenheden. We zullen bondig de inwerking van de universiteit op de afdeling en van de afdeling op de universiteit behandelen.

3.1. *De relatie universiteit-afdeling.*

Het is, hoeft het nog gezegd te worden, aan de inspanningen van talrijke instanties van onze universiteit, aan de sectie wijsbegeerte, de faculteit der letteren en wijsbegeerte en de raad van beheer te danken dat de moraalafdeling opgericht werd. Wat tot dusver in Brussel of Luik nog niet mogelijk was, werd te Gent gerealiseerd. Buiten het universitaire kader zou dit initiatief niet kunnen verwezenlijkt zijn. Daarom past het hier de academische overheid te danken voor haar steun, haar raad en haar welwillendheid. Het bestaande universitaire geheel drukt echter ook in negatieve zin zijn stempel op de afdeling moraalwetenschap. Zij ontsnapt immers niet aan de algemene tendens, waarbij hoofdzakelijk aandacht wordt besteed aan de pedagogische functie en het wetenschappelijk onderzoek, terwijl het maatschappelijk beleid en de ideologische confrontatie achteraan komen. Binnen die pedagogische activiteit blijven in de afdeling zoals in de universiteit traditionele, ondoelmatige didactische methoden gangbaar. Een reële samenwerking met de leerkrachten van het Middelbaar Onderwijs ontbreekt. Zou het niet nuttig zijn regelmatig vergaderingen te beleggen om over didactische problemen gezamenlijk te beraadslagen?

3.2. *De relatie afdeling-universiteit.*

Wat de relatie afdeling-universiteit betreft, kan de moraalafdeling op drie niveaus invloed uitoefenen en de verdere evolutie van de universiteit mede bepalen, nl. op het vlak van de sectie filosofie, op dit van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte en op dit van de universiteit als geheel.

3.2.1. *Sectie Filosofie*

Vroeger geschiedde de specialisatie moraal binnen de opleiding wijsbegeerte, nu zijn beide gescheiden, maar organisatorisch samen in één sectie ondergebracht. In de huidige structurering vormt de moraal geen sectie in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, maar is zij een onderafdeling van de sectie Wijsbegeerte.

Welke verhouding bestaat er tussen de wijsbegeerte en de moraalwetenschappen? We moeten een onderscheid maken tussen het theoretische en het praktische, de algemene kenmerken van deze twee disciplines en de opleidingen zoals die in concreto bestaan. Theoretisch is de filosofie van het grootste belang voor de uitbouw van de moraalstudie, omdat zij krachtens haar intrinsieke natuur een synthetische, reflexief-kritische en funderende discipline is. Door haar synthetisch karakter kan de wijsbegeerte ertoe bijdragen dat de basis van de moraalwetenschap niet te nauw wordt, bijv. té biologisch of té psychologisch. Door haar reflexief-kritisch karakter kan zij een dynamische en zuiverende invloed op methodologisch vlak uitoefenen. Door haar funderend karakter ten slotte kan zij een belangrijke bijdrage leveren in het tot stand komen van wetenschappelijk verantwoorde systemen van waarden, doeleinden en normen. De moraalwetenschap moet zich dus voortdurend laten inspireren door de wijsbegeerte. Omgekeerd kan de filosofie van de moraalwetenschap veel ontvangen omdat deze gebaseerd is op de observatie van empirische verschijnselen en gebruik maakt van de moderne experimentele en statistische methoden. Er bestaat in ons land een traditie waarbij de wijsbegeerte in hoge mate op een zuiver speculatieve wijze beoefend wordt. Het is nuttig dat hiertegenover nu een normatieve wetenschapsbeoefening gesteld wordt die meer empirisch gericht is.

Wat de twee disciplines als zodanig betreft, is het dus zo dat beide elkaar aanvullen. Voor de praktijk van de twee opleidingen is de toestand echter anders. Het leerprogramma van de filosofische opleiding aan de Belgische universiteiten is sterk verouderd. De studenten krijgen veel geschiedenisvakken en zijn verplicht grondig Latijn en Grieks te studeren, maar missen cursussen die natuurwetenschappelijke disciplines behandelen. Ze krijgen ook weinig te horen over dynamische cultuurwetenschappen als de economie, de sociologie en de socio-psychologie. Het leerprogramma van de moraalwetenschappen is meer aangepast, veelzijdiger, moderner, wetenschappelijker. Het gevaar is dus niet denkbeeldig dat door de oprichting van deze nieuwe afdeling het aantal personen, dat filosofie als studieobject kiest en dat nu al zeer klein is, nog zal verminderen. In deze nieuwe toestand zijn er twee mogelijkheden: ofwel wordt de opleiding wijsbegeerte niet hervormd en dan lijkt zij gedoemd nagenoeg geheel te verdwijnen, ofwel

wordt het curriculum wijsbegeerte hervormd zodat deze studie toekomstkansen blijft behouden.

De oprichting van de moraalwetenschap heeft dus in de sectie filosofie een toestand geschapen die tegelijkertijd gevaarlijk en hoopvol is. Gevaarlijk omdat een eventueel te lang uitblijven van een ingrijpende hervorming van het wettelijke diploma wijsbegeerte de filosofie zelf zou aantasten. Dit zou zeer nadelig zijn. Het eigenaardige zou dan zijn dat de leden van de sectie wijsbegeerte, die er hebben op aangedrongen dat de moraalwetenschap zou ingevoerd worden, in feite hun eigen discipline schade zouden hebben berokkend. De toestand is aan de andere kant echter hoopvol omdat er nu een duidelijke dwangsituatie geschapen is waarbij de wijziging van het wijsgerige leerprogramma een volstreekte noodzaak wordt. Bij het voorbereiden van deze hervorming kan men in ruime mate rekening houden met de resultaten van het experiment moraalwetenschap. Indien deze verandering plaats heeft, zou het wenselijk zijn de organisatie in die zin te wijzigen dat voortaan de onderafdelingen wijsbegeerte en moraalwetenschap naast elkaar als gelijkwaardige partners, ieder met een eigen bestuur, binnen de sectie zouden geplaatst worden.

3.2.2. *Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte*

De traditie wil dat de verschillende opleidingen in deze faculteit hoofdzakelijk historisch, filologisch en filosofisch georiënteerd zijn. Een student filologie of literatuurwetenschappen heeft talrijke geschiedkundige vakken te leren, een student filosofie moet veel tijd besteden aan filologische problemen. In dit kader is de moraalwetenschappelijke opleiding, met cursussen biologie, economie, sociologie en psychiatrie, met jeugd-delinquentie en sociaal casework, een volledig novum, een vreemde eend in de bijt. Waarschijnlijk zal zich in de toekomst volgende evolutie voordoen:

- ofwel zullen de andere opleidingen in de faculteit hervormd en vernieuwd worden en zal het experiment moraalwetenschap stimulerend werken (cursussen sociologie, socio-psychologie en culturele antropologie zijn ook voor toekomstige historici en filologen van grote betekenis);
- ofwel zullen de andere disciplines in de faculteit niet hervormd worden of wel, maar dan in een richting die volkomen afwijkt van deze van de moraalwetenschap. Dan zal zich de ernstige vraag stellen of de opleidingen wijsbegeerte en moraalwetenschap nog wel thuishoren in de faculteit der letteren. In dat geval zal voor laatstgenoemde disciplines misschien gedacht moeten worden aan de oprichting van een apart en autonoom instituut met verbindingen met vele faculteiten. Uiteindelijk zal deze oplossing misschien de beste zijn. De plaats van de wijsbegeerte en van de moraalwetenschap kan eigenlijk niet in één van de bestaande faculteiten gevonden worden omdat deze wetenschapstakken principieel berusten op interdisciplinaire samenwerking.

3.2.3. *Universiteit als geheel*

De oprichting van de afdeling moraal kan tenslotte ook voor de universiteit als totaliteit een zeer positieve betekenis hebben. Voorzover het op dit ogenblik te overzien is, strekt deze betekenis zich uit over vijf gebieden:

a. er is allereerst in het nieuwe initiatief een duidelijk *synthetisch-wetenschappelijke* inslag en bedoeling aanwezig. De opleiding moraalwetenschap werd uit praktische overwegingen, nl. de behoefte aan gespecialiseerde leraars moraal, geboren. Het is echter duidelijk dat hetgeen ontworpen werd om in deze nood te voorzien een ruimere en diepere betekenis heeft. We staan hier namelijk - en dit is een revolutionaire gebeurtenis - voor de eerste consequente poging om verschillende cultuurwetenschappen, die de laatste eeuw steeds verder uit elkaar gegroeid zijn, weer bijeen te brengen, te verenigen rond één specifieke dimensie, nl. de morele. Wat Mannheim over de sociologie gezegd heeft, geldt ook hier, nl. dat de moraalwetenschap ernaar streeft om "ohne dass sie den verfehlten Anspruch stellen dürfte, Universalwissenschaft zu sein, in diesem Zeitpunkt jene ursprünglichen Tendenzen, die nicht zur Zerstückelung, sondern zur Synthese drangen, jetzt nur aufzunehmen und im Sinne des modernen Fragebedürfnisses weiterzubilden". Het feit dat wij nu besloten hebben een moraalwetenschappelijke opleiding op te richten zal ons in een volgend stadium, niet nu maar later, dwingen nog verder te gaan in de richting van de eenheid van de wetenschappen over alle faculteiten en instituten heen;

b. er is in de tweede plaats in het nieuwe initiatief een *normatief-wetenschappelijke* inslag en bedoeling aanwezig. Ook dit is een revolutionaire gebeurtenis. Tot dusver, in de klassieke voorstelling van zaken, werd aangenomen dat de normatieve problemen tot het terrein van de wijsgeer behoorden en dat de wetenschappen waardenvrij zouden zijn. De laatste jaren is deze thesis door wijsgeren en door wetenschapsmensen bekritiseerd. Zij wijzen erop dat het wetenschappelijke onderzoek vaak achteraf blijkt niet waardenvrij te zijn (als voorbeelden kunnen Freuds' psychologie en de maatschappijtheorie van Parsons geciteerd worden). De moraal wetenschappelijke sectie is in ruime mate het werk van personen, die de mogelijkheid van een zekere wetenschappelijke normering aanvaarden op grond van de thesis dat werkelijkheids- en waardeoordelen niet volstrekt gescheiden dienen te worden. Deze denkrichting kan, indien ze tot resultaten leidt, een positieve invloed hebben op andere disciplines zoals de biologie, de economie, de sociologie en de psychologie;

c. in de derde plaats is er in de moraalwetenschap een *maatschappelijk-hervormende* opzet aanwezig. Als deze discipline tegelijkertijd wetenschappelijk en normatief gericht wil zijn, kan het niet anders dan dat zij de bestaande morele sociale en persoonlijke toestanden zal trachten te wijzigen (de kans dat zij op alle punten met het bestaande in zijn huidige gedaante zal instemmen, is immers ongeveer nul). De oprichting van een bureau voor morele adviezen kan een stap zijn om de universiteit uit haar maatschappelijke afzondering te halen. Tot dusver was het vaak zo, dat de universiteit slechts praktische, hervormende maatregelen overwoog, wanneer de feiten haar ertoe dwongen. Het gebeurde al te dikwijls in extremis. In plaats van door de gebeurtenissen geleid te worden, zou het verstandiger zijn zoveel mogelijk de feiten te voorzien en in een bepaalde richting te oriënteren;

d. in het nieuwe initiatief is er in de vierde plaats een nieuwe *pedagogische opzet* aanwezig. Een leraar zedenleer, die jongeren moet helpen, kan niet met de klassieke methoden van vorming en onderwijs opgeleid worden. Degenen, die hem op zijn latere taak voorbereiden, moeten rekening houden met zijn materiële, familiale en sociale problemen, moeten het principe van het teamwork toepassen en gebruik maken van de groepstherapie. Indien dit gebeurt, kan de moraalwetenschappelijke sectie ertoe bijdragen ook in pedagogisch opzicht een vernieuwing te brengen in de universiteit;

e. tenslotte heeft de *ideologisch-confronterende* bedoeling van de moraalwetenschap een grote betekenis voor de universiteit. Tot dusver was het een vrij algemeen aanvaarde regel dat in de universiteit activiteiten inzake ideologie buiten beschouwing gelaten moesten worden. Men afficheerde datgene waarover men het eens was, openbaarde de eensgezindheid, maar verzweg de verschillende wereldbeschouwelijke interpretaties en de conflicten. In het verleden heeft wat Rokeach in zijn, "The open and closed mind" de gesloten geest noemt ons universitaire leven in ruime mate beheerst. Men aanvaardde het bestaan van laatste, irreductibele interpretatie -tegenstellingen en legde zich er bij neer. Men ging uit van de stelling dat deze antithesen irreductibel zouden blijven en verkoos, om conflicten te vermijden, daarover te zwijgen. Vanuit een emotionele vreeshouding vluchtte men de confrontatie.

De redelijke, open en wetenschappelijke geest daarentegen gelooft in nuancering, in confrontatie, in de overwinning van het rationeel-verantwoorde. Hij schuwt de conflicten niet, maar objectiveert en ontleedt ze. Hij aanvaardt dat de wetenschap alles mag analyseren, alles mag, "in Frage" stellen. Hij bevestigt dat zij het recht heeft de ideologische uitgangspunten, die de wetenschappelijke arbeid beïnvloeden, objectief te onderzoeken.

We hebben gesproken over de oprichting van gespreksgroepen en het beleggen van debatten om een ideologische confrontatie te bevorderen. Indien de moraalwetenschappelijke sectie erin zou slagen deze projecten uit te voeren, zou zij onze universiteit als geheel een grote dienst kunnen bewijzen. Zij zou een eerste stap zetten op de lange weg naar de reële verdraagzaamheid.